

Izvorni znanstveni rad
UDK 343.1(497.5 Dubrovnik)"12/14"
Prilmljeno: 15.6.2001.

TUŽBA, OSVETA, NAGODBA: MODELI REAGIRANJA NA ZLOČIN U SREDNJOVJEKOVNOM DUBROVNIKU

NELLA LONZA

SAŽETAK: Na temelju poglavito sudske građe iz 13-15. stoljeća rekonstruirano je nekoliko tipova kaznenog postupka u srednjovjekovnom Dubrovniku i ispitana njihova učestalost u praksi. Interpretiran je trend širenja inkvizicijskog djelovanja i visoki udio akuzacijskih postupaka. Razmotreni su izvan-sudski mehanizmi reakcije na zločin: osveta i pomirenje, odnosno nagodba.

akademiku Luji Margetiću

1. Uvod

1.1. Predmet istraživanja

U historiografiji koja se bavi zločinima i kažnjavanjem u posljednjih dvadesetak godina posvećuje se sve veća pozornost mehanizmima reagiranja na zločin koji djeluju mimo državnog pravosuđa.¹ Osveta, oprost, od-

¹ Za metodologiju i pregled literature osobito su značajni prilozi: Nicole Castan, »Bilan de l'apport de la recherche historique à la connaissance de la criminalité et de la justice pénale.«, u: *La recherche historique sur la criminalité et la justice pénale: Rapports présentés au sixième Colloque criminologique*. Strasbourg: Conseil de l'Europe, 1985: 25-27; Pieter Spierenburg, »Évaluation des conditions et des principaux problèmes de l'apport de la recherche historique à la compréhension de la criminalité et de la justice pénale.«, u: *ibidem*: 63-67; J. A. Sharpe, »Human

Nella Lonza, znanstveni je suradnik Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Adresa: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Lapadska obala 6, 20000 Dubrovnik.

nosno pomirba sa sporazumnim uređenjem odnosa i (sudski) postupak tri su osnovna modela reakcije na zločin u svakom društvu.²

Osveta traži da se uzvрати istom mjerom ili simboličkim ali sugestivnim činom i nije usmjerena uvijek prema počinitelju, nego ponekad i prema njegovoj obitelji ili drugoj društvenoj grupi kojoj pripada. Povezana je s osjećajem časti i ugledom u zajednici. Osveta zateže društveno tkivo, razvrstava u suprotne tabore i opasna je za javnu vlast, jer nasilje lako eskalira a odmazde zadobiju lančanu strukturu. Ponekad vrlo uspješno odolijeva nastojanjima da je se ograniči ili iskorijeni, jer se oslanja na alternativni normativni sustav (običaje), čiji autoritet u određenoj zajednici može biti daleko snažniji od pravnog poretka.

Sporazumno rješenje odnosa između zločinca i žrtve može biti potaknuto racionalnim motivima (na pr. brže obeštećenje nego na sudu), iznuđeno pritiskom društvene okoline koja želi povratiti mirno stanje i sklad, ili nadahnuto idejom milosrđa i oprosta. Materijalni i duhovni aspekti nagodbe i oprosta isprepleteni su i u sadržaju sporazuma dviju strana i u ritualu pomirenja koji ih prati.

U Dubrovniku su u srednjem vijeku, kao i drugdje u Europi, razlikovala dva tipa kaznenog procesa: akuzacijski i inkvizicijski. Raščlamba sudske građe pokazuje da u tom razdoblju postoje različiti procesni modeli unutar istog tipa, a isto tako da se različiti tipovi u nekim elementima stapaju.

relations and the history of crime.« *IAHCCJ Bulletin* 14 (1991): 23-24; Andrea Zorzi, »Conflicts et pratiques infrajudiciaires dans les formations politiques italiennes du XIIIe au XVe siècle.«, u: *L'infrajudiciaire du Moyen Âge à l'époque contemporaine*, ur. Benoît Garnot. Dijon: Éditions universitaires de Dijon, 1996: 19-36; Xavier Rousseaux, »Crime, Justice and Society in Medieval and Early Modern Times: Thirty Years of Crime and Criminal Justice History.« *Crime, Histoire & Sociétés / Crime, History & Societies* 1 (1997) 1: 87-122, osobito 92 i 100.

² Usp. Bruce Lenman i Geoffrey Parker, »The State, the Community and the Criminal Law in Early Modern Europe.«, u: *Crime and the Law: The Social History of Crime in Western Europe since 1500*, ur. V.A.C. Gatrell, Bruce Lenman i Geoffrey Parker. London: Europa Publications Limited, 1980: osobito 18-28; John Bossy, »Postscript.«, u: *Disputes and Settlements: Law and Human Relations in the West*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983: 287-293. U nedavno objavljenoj raspravi Benoît Garnot razlučio je ove modele reakcije: izvansudsko ali formalizirano razrješavanje sukoba uz pomoć individualnog ili kolektivnog posrednika (*infrajustice*), neposredovani model reakcije na zločin koji se izražava u direktnoj nagodbi ili osveti (*parajustice*), model toleriranja i ignoriranja prijestupa (*extrajustice*). Vidi: Benoît Garnot, »Justice, infrajustice, parajustice et extrajustice dans la France d'Ancien Régime.« *Crime, Histoire & Sociétés / Crime, History & Societies* 4 (2000) 1: 103-120.

Težište ovog rada, međutim, nije na analizi pravnih značajki akuzacijskih i inkvizicijskih postupaka, već na pitanju koliko i kako su oni korišteni u praksi. Budući da se progon zbog zločina odvijao i kroz sudski postupak i mimo njega, tek se širenjem predmeta istraživanja na neke »izvansudske« fenomene može dobiti plastična slika na koje je načine oštećenik pokušavao ishoditi zadovoljštinu a kako je država nastojala štititi vrijednosti reda i poretka.

1.2. Izvori

Najstariji dubrovački kazneni predmeti sačuvani su u obliku isprave³, a zasebni registri za kaznene predmete pod nazivom *Liber maleficiorum* ili *Liber de maleficiis* (Knjiga zločina) počeli su se voditi u drugoj polovici 13. stoljeća (prije 1279).⁴ Iz 13. i 14. st. sačuvana su svega četiri upisnika. Najstariji, iz 1284-1285., uvezan je u drugi svezak *Diversa cancellariae*, u sklopu kojeg ga je objavio Josip Lučić.⁵ Sljedeći kojim raspolažemo jest fragmentarno očuvan registar iz 1312-1313., također tiskan.⁶ Kazneni upisnik iz 1348-1350., s izvornim naslovom *Capitulum maleficiorum et malefactorum* nije objavljen i čuva se u Državnom arhivu u Dubrovniku kao deseti svezak podserije L.1 (*Libri de maleficiis*).⁷ Naredni sačuvani *Liber maleficiorum* iz 1372-1374., također neobjavljen, danas je svrstan na početak

³ Primjer vidi u glavi 2.1.1.

⁴ Jednan zapis iz 1279. prekrizhen je u registru *Praecepta rectoris*, uz kancelarevu napomenu: "Scriptum in libro maleficiorum" (Gregor Čremošnik, *Istorijski spomenici Dubrovačkog arhiva: Kancelariski i notarski spisi g. 1278-1301*. Beograd, 1932: 21).

⁵ *Spisi dubrovačke kancelarije* III, izd. Josip Lučić. Monumenta historica Ragusina, III. Zagreb, JAZU: 1988: 21, 124-226 (dalje: *LM 1284-1285*). Pri kasnijim uvezima narušena je originalna struktura i kronologija sveska, zbog čega su i neki zapisi u izdanju pogrešno datirani. Za rekonstrukciju izvorne cjeline vidi: Nella Lonza, »Pred gosparom knezom i njegovim sucima...': Dubrovački kazneni postupci s početka XIV. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 30 (1992): 26, bilješka 6.

⁶ »Dubrovački 'Liber de maleficiis' iz 1312-1313. godine.«, izd. Nella Lonza i Zdenka Janeković Römer. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 25 (1992): 173-228 (dalje: *LM 1312-1313*). Arhivska serija *Lamenta politica*, u koju je svrstan, umjetno je stvorena, a spomenuti svezak odnosi se na redoviti kriminalitet. Izvorni naslov sveščića počinjao je: "Liber de maleficiis (sic!) et dampnis datis..." Vidi opširnije u citiranom izdanju: 174.

⁷ Dalje: *LM 1348-1350*. Sva arhivska građa korištena u ovom radu pohranjena je u Državnom arhivu u Dubrovniku.

serije LIII (*Lamenta de intus et foris*).⁸ Ukupan broj obrađenih kaznenih slučajeva iz 13. i 14. st. jest 904. Kazneni registri iz 15. st. daleko su bolje sačuvani, tako da je istraživač već suočen s nekoliko stotina zapisa godišnje; kao što je i inače čest slučaj pri arhivskim istraživanjima, izazov cjelovitosti prati prokletstvo opsega. Ove sam upisnike obradila stoga metodom uzorka, analiziravši procese iz 1401-1402.,⁹ 1423.,¹⁰ 1447.,¹¹ 1466.,¹² 1487.¹³ i 1499.¹⁴ Time su izdvojena 1492 *casusa*, tako da je u ovom radu ukupno analizirano 2396 kaznenih predmeta.

Spomenutim sudskim zapisnicima nisu obuhvaćeni svi kazneni postupci. Procese za lakša kaznena djela provodili su i knezovi u lokalnim jedinicama, koje su stvarane na novim dubrovačkim stečevinama.¹⁵ Slučajevi u kojima je zločin počinio duhovnik prepuštali su se u pravilu crkvenim vlastima.¹⁶ Povremeno su se osnivala i posebna sudišta s ciljem suzbijanja kriminaliteta određene vrste,¹⁷ a u posebno osjetljivim slučajevima sudilo je čitavo Malo vijeće ili Vijeće umoljenih.¹⁸ Ako je delikt bio pretežno imovin-

⁸ Upisnik je u početku prilično oštećen i izvorni naslov nije sačuvan, no iz drugog izvora (*Lamenta de foris*, ser. LII, sv. 1, ff. 137v i 138) saznajemo da se nazivao *Liber maleficiorum*. Dalje: *LM 1372-1374*.

⁹ *Libri maleficiorum*, ser. L.1, sv. 1 (1401-1404), obrađeni ff. 1-100r za razdoblje 7.2.1401.-10.8.1402. (dalje: *LM 1401-1402*).

¹⁰ *Libri maleficiorum*, ser. L.1, sv. 5 (1421-1424), obrađeni ff. 216-362v za g. 1423. (dalje: *LM 1423*).

¹¹ *Lamenta de intus*, ser. LI, sv. 9 (1447), obrađen čitav svezak (ff. 1-228v) koji pokriva razdoblje od 8.2. do 25.11.1447. (dalje: *LI 1447*).

¹² *Lamenta de intus*, ser. LI, sv. 21 (1465-1466), obrađeni ff. 5v-155r za razdoblje 2.1. do 30.5.1466. (dalje: *LI 1466*).

¹³ *Lamenta de intus*, ser. LI, sv. 31 (1487-1488), obrađeni ff. 1-143r za razdoblje 18.8. do 31.12.1487. (dalje: *LI 1487*).

¹⁴ *Lamenta de intus*, ser. LI, sv. 43 (1499), obrađeni ff. 1-50r za razdoblje 5.5. do 17.6.1499. (dalje: *LI 1499*).

¹⁵ Vidi: Nella Lonza, *Pod plaštem pravde: Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1997: 57-59.

¹⁶ Na pr., kada je 1385. đakon Pasko de Babalio osumnjičen zbog kovanja zavjere protiv vlasti, svjetovne institucije inicirale su postupak pred crkvenim instancijama (*Odluke veća Dubrovačke Republike II*, izd. Mihajlo Dinić. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III.21. Beograd: SANU, 1964: 176).

¹⁷ Primjerice, 1389. osnovana je tročlana *supranguardia* sa zadatkom istraživanja i kažnjavanja noćnih prekršaja (krađe, neovlašteno kretanje nakon trećeg zvona i dr.). Njihove ovlasti *ad inquirendum et procedendum* uključivale su uhićenje, pritvaranje i izricanje kazne (*capiendi, detinendi, penam imponendi*). Vidi: *Odluke veća Dubrovačke Republike II*: 577.

¹⁸ Vidi pod 2.2.2.

skog značaja a počinitelj nije bio poznat ili nije potpadao pod dubrovačku jurisdikciju, tužitelj se mogao obratiti sudu posebnom tužbom, kako bi svoje pravo zaštitio od zastare¹⁹ i, po mogućnosti, osigurao dokazno uporište za budući postupak.²⁰ Ovi su se procesi prvo registrirali u općim sudskim upisnicima²¹ a kasnije je za njih otvorena posebna serija, *Lamentationes de foris*.²² U ovim zapisima sadržane su uglavnom tužbe, rijetko popraćene iskazima svjedoka,²³ a sasvim iznimno postupak je okončan presudom.²⁴ Zločini »s međunarodnim elementom« rješavali su se kroz posebne postupke, putem porote, primjenom represalija itd.²⁵

¹⁹ Kod tužbe zbog štete (*querella de dampnis datis*) postavljen je bio subjektivni rok od osam dana (»Liber omnium reformationum.«, izd. Aleksandar Solovjev. U: *Istorisko-pravni spomenici*, I. Dubrovački zakoni i uredbe. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III.6. Beograd: SANU, 1936: V, 3 iz 1311).

²⁰ Priroda ovog postupka lijepo se ogleda u jednoj od varijanata formule: *Dominus comes et iurati iudices... fecerunt scribi ad futuram memoriam et cautelam...* (*Spisi dubrovačke kancelarije I: passim*).

²¹ Najstarija građa te vrste jest sveščić iz 1279-1280. objavljen u sklopu *Spisi dubrovačke kancelarije I*, izd. Gregor Čremošnik. Monumenta historica Ragusina, I. Zagreb: JAZU, 1951; vidi: Gregor Čremošnik, »Dubrovačka kancelarija do godine 1300. i najstarije knjige dubrovačke arhive.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 39 (1927): 242-243. *Liber de securitatibus, testificationibus et aliis actibus omnibus, exceptis maleficiis et testamentis et debitis...* iz 1284-1285. tiskan je u *Spisi dubrovačke kancelarije III*: 22-23 i 45-124, a srodan svezak iz 1295-1297. u istom izdanju: 285-342. Ako se iz registra za 1284-1285. isključi nekoliko upisa drugog tipa (na pr. odluke o darovima za svadbu kralja Uroša, str. 52, br. 137 i str. 69, br. 208), te ako se razdvoje slučajevi koji su pogrešno označeni jednim brojem, a spoje upisi koji se odnose na istu stvar, u spomenutom registru ukupno je 261 "sudski" predmet. Od toga je 97 (37%) potencijalno kaznenih. Od neobjavljenih svezaka koristila sam onaj iz 1370-1373, u *Lamenta de foris*, sv. 1, ff. 1-145.

²² Danas je to u Državnom arhivu u Dubrovniku serija LII, *Lamenta de foris*; pri sređivanju građe u 19. st. mnogi su sudski registri svrstani u pogrešne serije.

²³ Primjerice, Vlah Rato Prvoslavić posvjedočio je da je u njihovom katunu Vlah Bogdan Gostajev ukrao Mateju de Rasteno dvanaest grla stoke, vrativši mu samo dva (*Spisi dubrovačke kancelarije III*: 73, br. 222).

²⁴ Na pr., u upisniku iz 1370-1373. na 145 listova zabilježene su svega tri presude (*Lamenta de foris*, sv. 1).

²⁵ Vidi: Vera Čučković, »Uloga i značaj porote u dubrovačkoj praksi XIV i XV veka.« *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu* 18 (1970): 331-354; Jelena Danilović, »Represalije u dubrovačkom pravu XII i XIII veka.« *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 6 (1972): 275-295; Branislav M. Nedeljković, »Pogranična porota.« *Istorijski časopis* 24 (1977): 9-46; »Mešovita porota: Dubrovačka dokumenta XIV i XV veka o pograničnoj poroti.«, izd. Branislav M. Nedeljković, *Mešovita građa* 6 (1978): 9-180.

Budući da sam nastojala obuhvatiti i izvaninstitucionalne mehanizme reakcije na zločin (osveta, nagodba), koristila sam raznorodne izvore u kojima ima tragova o tome.

2. Vrste sudskog postupka u dubrovačkoj kaznenoj praksi 13-15. stoljeća

2.1. Postupci akuzacijskog tipa

Akuzacijski postupak pokretao se tužbom oštećenika, izravno ili putem zastupnika. Osim ove definicije, koja se povodi za vrstom i nazivom inicijalnog akta, akuzacijski procesni tip u literaturi često se određuje zbirnim značajkama postupka, kao što su kontradiktornost i ravnopravni procesni položaj tuženika, funkcija progona i teret dokaza koji pripadaju tužitelju, javnost, usmenost, neposredno izvođenje dokaza, ritualna dokazna sredstva poput prisege i Božjeg suda (u starijim povijesnim razdobljima) i dr.²⁶

Terminološka dvoznačnost ponekad vodi nesporazumima, jer se neki autori povode za formalnim određenjem (vrstom tužbenog akta), a drugi za sadržajnim (načela). Dodatne nejasnoće mogu proisteći iz toga što se u izvorima pojmovi *accusatio*, *accusare* i sl. znaju koristiti za optužbu bilo koje vrste. Primjerice, u inkvizicijskom postupku vođenom protiv skupine Dubrovčana koja se oduprla uhićenju izagnanika Binçole de Binçola, stoji da je kao suučesnik optužen (*accusatus*) Barbije, nezakoniti sin Grade de Juda²⁷; za Filipu, kćerku Andrije de Vocio kaže se da je *accusata* zbog nedozvoljene udaje u Kotor, premda postupak nije pokrenut privatnom tužbom.²⁸

U razmatranjima koja slijede zastupljena su oba kriterija. Način pokretanja postupka postavljen je kao osnovni, a zatim su na temelju unutarnjih značajki postupka razlučene dvije podvrste u dubrovačkim srednjovjekovnim izvorima. Stariji tip, u kojem se dvije ravnopravne strane pred sudom »bore« pravnim sredstvima, jedva da još zatječemo u najstarijim izvorima.

²⁶ Vidi: Vladimir Bayer, *Kazneno procesno pravo - odabrana poglavlja*, I. Uvod u teoriju kaznenog procesnog prava, prir. Davor Krapac, Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, 1995: 13-16; Xavier Rousseaux, »Initiative particulière et poursuite d'office: L'action pénale en Europe (XIIe-XVIIIe siècles).« *IAHCCJ Bulletin* 18 (1993): 61.

²⁷ *LM 1284-1285*: 131, br. 399.

²⁸ *LM 1284-1285*: 137, br. 410.

Noviji tip, koji će ga posvema zamijeniti, odlikuje se aktivnijom pozicijom suda i, nadasve, isključenjem optuženika iz kruga procesnih subjekata.

2.1.1. »Čisti« akuzacijski postupak sa simetričnim položajem tužitelja i optuženika

Podvrstu akuzacijskog postupka u kojem su stranke ravnopravne ne nalazimo više u dubrovačkim kaznenim registrima iz druge polovice 13. st., ali raspoložemo s jednim kvalitetnim zapisom u ispravi iz sredine stoljeća.

Godine 1255. Bogdan sin Braje s otoka Šipana (preko zastupnika) optužio je (*interpellavit*) Kalendu, sina Pankracija Gerauesi, da mu je ukrao ancilu Prvanegu. Optuženik je djelo zanijekao (*negavit*), pa je tužitelj predstavio svjedoke (*introducitur testes*). Oni su potvrdili bitne činjenice u prilog tužbe: da je sluškinja bila tužiteljeva jer ju je stekao sa ženinim mirazom, da ju je optuženik ukrao i preprodao. Sud je, saslušavši pitanja stranaka i iskaze svjedoka (*audiendo eorum questiones et testimonium supradictorum testium*), presudio (*iudicauimus per sententiam legis*) neka tužitelj prisegne samodrug (*iuret secunda manu sua*) da je ono što su svjedoci iznijeli istina. Optuženik je osuđen na naknadu štete i globu jednake visine u korist komune.²⁹

Iz spisa se mogu razabrati neke zanimljive značajke ovog procesnog tipa. Za razliku od mlađeg akuzacijskog tipa, u ovom procesnom modelu optuženik od početka sudjeluje u postupku i izjašnjava se o optužbi; izdvajaju se sporna činjenična i pravna pitanja koja će biti podvrgnuta dokazivanju;³⁰ obje su stranke u procesu aktivne i postavljaju pitanja svjedocima; presuda nije izrečena nakon što su saslušani svjedoci, već je donesena tzv. dokazna presuda, koja je hipotetski formulirana i zavisi o rezultatu »dokaza« koji još treba izvesti; unatoč tome što je djelo zapravo dokazano svjedocima, sud obvezuje tužitelja na polaganje (dvostruke!) prisege da su njihovi iskazi is-

²⁹ *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* IV, izd. T. Smičiklas. Zagreb: JAZU, 1906: 599-600 (br. 517).

³⁰ Usp. Massimo Vallerani, »Modelli processuali e riti sociali nelle città comunali.«, u: *Riti e rituali nelle società medievali*, ur. Jacques Chiffolleau, Lauro Martines i Agostino Paravicini Bagliani. Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto medioevo, 1994: 127; Mario Sbriccoli, »'Vidi communiter observari': L'emersione di un ordine penale pubblico nelle città italiane del secolo XIII.« *Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno* 27 (1998): 234 i 241.

tiniti, čime se jedno u osnovi iracionalno sredstvo postavlja iznad svjedoka;³¹ postupak se odvija usmeno, a naknadno dobiva pismeni oblik isprave (u kojoj je zadržan upravni govor, a suci »svjedoče« o sadržaju presude);³² inicijalni tužbeni akt nije još dobio ustaljenu formulu ni naziv (*accusa, accusatio*).³³

Prema ovim osobinama, postupak u znatnoj mjeri sliči zadarskom postupku iz 1239. koji je detaljno analizirao Margetić,³⁴ a ponešto se razlikuje od nešto mlađih trogirskih spisa, kod kojih je - primjerice - dokazna presuda imala čistiji oblik.³⁵ Može se domisliti da se po nekima od spomenutih karakteristika ovaj procesni tip još nije sasvim udaljio od građanskog postupka (početno izjašnjavanje optuženika o optužnom aktu podsjeća na *litis contestatio*, stranke zajednički utvrđuju što je sporno itd.).³⁶ Proces istih osnovnih značajki postojao je i u talijanskim komunama, u kojima se

³¹ O istovrsnoj pojavi u langobardskom postupku da se, nakon što su činjenice utvrđene pomoću svjedoka, traži prisega sa suprisežnicima kao ustupak starom običaju vidi: Ennio Cortese, *Le grandi linee della storia giuridica medievale*. Roma: Il Cigno Galileo Galilei, 2000: 106. Prisega se inače javlja kao bitno dokazno sredstvo i u nekim dubrovačkim građanskim predmetima iz istog razdoblja (vidi: *Spisi dubrovačke kancelarije* III: 82, br. 251; 150, br. 433). U *Dubrovačkom statutu* se spominje prisega samodvanaest radi "očišćenja" od optužbe zbog podnošenja krivotvorene isprave; njome optuženik potvrđuje da nije znao da je isprava koju je dobio od predaka lažna (*Liber statutorum Civitatis Ragusii compositus anno 1272*, izd. Bogišić i C. Jireček. Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, IX. Zagreb: JAZU, 1904: VI, 9 (dalje: *Dubrovački statut*). Početkom 14. st. u Dubrovniku su u kaznenim predmetima ukinute višestruke prisega (*Liber omnium reformationum* II, 18).

³² Ova se značajka još jasnije ogleda u drugoj sudskoj ispravi: *hoc... per sententiam legis iudicauimus testamur* (*Codex diplomaticus* IV: 555, dok. 485).

³³ Inicijalna formula, po uzoru na europski romansko-kanonski proces razvila se u dubrovačkim sudskim spisima negdje između 1285. i 1312. U Trogiru je 1281. već usvojena odgovarajuća terminologija.

³⁴ Lujo Margetić, »Neki aspekti razvoja organa suđenja u hrvatskim primorskim krajevima u XII i XIII stoljeću.« *Historijski zbornik* 29-30 (1976-1977): 92.

³⁵ Dok dubrovačka isprava dokaznu presudu uvodi nakon iskaza svjedoka i vezuje je jedino uz prisegu, trogirski spisi njome obuhvaćaju čitav "dokazni program". "Čista" dokazna presuda prethodi izvođenju dokaza, na pr. u trogirskom dokumentu iz 1272. stoji *sententiatum est, quod recipiantur testes...* (*Zapisci sudbenog dvora općine trogirske* I, izd. Miho Barada. Trogirski spomenici, II. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, XLVI. Zagreb: JAZU, 1951: 83, dok. 46). Početne formule u zapisima iz 1266-1267/1272. te 1281. nisu jednake, no kod svih je kompozicija ista: tužitelj upućuje zahtjev za kažnjavanjem, odnosno podnosi optužbu, a tuženik odmah nakon toga iznosi obranu, tj. procesne uloge postavljene su simetrično.

³⁶ Usp. M. Vallerani, »Modelli processuali«: 122-123.

takoder tijekom 13. st. povlačio iz prakse.³⁷

2.1.2. *Asimetrični akuzacijski postupak s potisnutom pozicijom optuženika*

Akuzacijski postupak kakav nalazimo u dubrovačkim statutarnim propisima i sudskim registrima ima, međutim, već drugačije značajke. Optuženik »nestaje« iz ranih procesnih faza i gubi položaj ravnopravne stranke. Shodno tome, stranke ne izdvajaju zajedno sporna činjenična i pravna pitanja koja treba podvrgnuti dokazivanju pred sudom, već tužitelj optužnim aktom upotpunjenim dokaznim prijedlozima stavlja sudu u zadaću da njegove navode ispita. Sud često službeno poziva optuženika tek nakon provedenog dokaznog postupka. Drugim riječima, dubrovački kazneni postupci kakve možemo pratiti kroz niz sudskih zapisa počevši od kraja 13. st. izgubili su karakter i oblik spora, te su se i po unutarnjim i po vanjskim karakteristikama pretvorili u jednostrano obraćanje sudu radi pružanja pravne zaštite. Na takvu transformaciju prirode postupka zasigurno je presudni utjecaj imalo učvršćenje državnog ustroja, napose jačanje sudske vlasti, i oblikovanje pravnog poretka.

Uz ove osnovne značajke, deducirane iz obilatog sudskog materijala, treba se zadržati na još nekim procesnim elementima koji su bitni za daljnja razmatranja o izboru oblika sudske zaštite i njezinoj učinkovitosti.

Prema odredbi Dubrovačkog statuta iz 1281., akuzacijski postupak mogao se pokrenuti u prekluzivnom roku od tri dana ako je djelo počinjeno u gradu, odnosno od osam dana ako se zločin dogodio u distriktu.³⁸ Kratkoća roka u kojem je ovlaštenik morao reagirati nije bila nimalo bezazlena i navodila je vjerojatno na češće pokretanje postupka nego ondje gdje je interval za tužbu bio dulji: zločin je još bio »svjež« i oštećenikova volja za kaznenim progonom bila je sigurno izraženija nego što bi bila nakon proteka duljeg vremena, a nije bilo prilike za kakve složenije pokušaje pomirbe i izvansudsko razrješenje konflikta.

³⁷ M. Sbriccoli, »'Vidi communiter observari': 234.

³⁸ *Dubrovački statut VIII*, 36. Prema Bolonjskom statutu rok za "gradske" zločine bio je mjesec dana, a za one "izvangradske" dva mjeseca (*Statuti di Bologna dell'anno 1288*, izd. Gina Fasoli i Pietro Sella. Studi e testi, 73. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1937: IV, 3; dalje: *Bolonjski statut*).

U nekim sredinama srodnim dubrovačkoj postojale su mjere kojima se nastojalo »disciplinirati« tužitelja da postupak ne inicira olako, jer se tražilo da plati globu ako nije uspio skupiti barem minimum dokaza u prilog svojih navoda,³⁹ ili ako je odustao od podnesene tužbe;⁴⁰ ondje gdje ga se na takav način činilo odgovornim za angažiranje sudskog aparata, obično se tražilo da uz optužni akt položi jamstvo. U Dubrovniku se tužitelja koji nije uspio u dokazivanju nije kažnjavalo. Presuda protiv njega mogla je biti donesena jedino ako se tijekom postupka utvrdilo da je u njegovom ponašanju bilo elemenata zločina;⁴¹ neki zapisi u kojima je naizgled izrečena globa tužitelju zapravo su rezultat dviju uzajamnih tužbi za povezana djela, samo što su obje presude zapisane na jednom mjestu.⁴² Međutim, ima primjera da je sud odredio tužitelju prekluzivni rok u kojem mora poduzeti daljnju procesnu radnju ne želi li da predmet bude zaključen i optuženik oslobođen.⁴³

»Labava« pozicija tužitelja, koji se svakog trenutka prema vlastitom na-

³⁹ Primjerice, prema *Trogirskom statutu*, tužitelj koji ne bi optužbu uspio dokazati bar jednim svjedokom ili priznanjem počinitelja bio bi globljen s 5 solda (*Statuta et Reformatines c. Tragurii*, izd. Ivan Strohal. Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, X. Zagreb: JAZU, 1915: II, 4); *Hvarski statut* prijeti kaznom od 10 libara onome tko bi nekoga optužio za krivotvorenje isprava pa to ne bi uspio dokazati (*Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonaе, et civitatis et insulae Lesinae*, izd. Šime Ljubić. Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, III. Zagreb: JAZU, 1882-1883: III, 13); *Bolonjski statut* kod nekih je zločina tražio odgovarajuće jamstvo da će djelo biti dokazano (IV, 1). U trogirskim kaznenim zapisima iz 13. st. kažnjen je tužitelj čije navode svjedoci nisu potvrdili (*quia sui testes non adueritauerē*; *Zapisnici sudbenog dvora*: 78, br. 40).

⁴⁰ *Bolonjski statut* propisivao je da tužitelj mora podastrijeti dokaze u roku od dva mjeseca od optuženikovog odaziva sudu, pod prijetnjom globe za koju mora položiti jamstvo (IV, 1). U srednjovjekovnoj pravnoj teoriji povela se rasprava je li tužiteljev odustanak dozvoljen, a većina autora je smatrala - prema razvidnom civilističkom modelu - da nakon litiskontestacije (odnosno citacije koja joj u kaznenim predmetima odgovara) nema mjesta odustanku (vidi: Giorgio Zordan, *Il diritto e la procedura criminale nel Tractatus de maleficiis di Angelo Gambigioni*. Padova: CEDAM, 1976: 34, 111-112).

⁴¹ Na pr. *LM 1284-1285*: 512 (usp. L. Margetić, »O nekim osnovnim značajkama«: 26); *LM 1348-1350*, ff. 19v, 58v, 72v; *LM 1372-1374*, ff. 23v, 52, 122, 170.

⁴² Na pr. *LM 1348-1350*, ff. 38rv, 63.

⁴³ Radat Živković iz Žuljane tužio je 13.4.1442. Milorada Bratinića da mu je ukrao barku sa svom opremom, te naveo imena četvorice svjedoka. Postupak je u tom stadiju zapeo. Pola godine kasnije sud je izdao naredbu tužitelju da do Korizme mora dovesti svjedoke na saslušanje, pod prijetnjom obustave postupka. Dana 11.3.1443. utvrđeno je da tužitelj nije udovoljio ovoj obvezi, te je donesena konačna oslobađajuća presuda (*amplius non audiat in iure pro dicto lamento et quod ipse Milorat sit absolutus a predictis contentis in lamento*; *Lamenta de foris*, sv. 15, f. 148v).

hođenju i bez ikakve sankcije mogao povući sa svoje procesne pozicije, snažno je utjecala na čitavo funkcioniranje kaznenog pravosuđa. Dubrovački tužitelj nije imao nikakvih razloga okolišati s podnošenjem tužbe ako i nije bio uvjeren da će biti dovoljno dokaza ili je čak pretpostavljao da se zločin neće moći dokazati. On je mogao svoje subjektivno pravo iskoristiti bez ikakvog ograničenja i neobavezno, pa makar i zato da pokrene ili pospiješi drugi, izvansudski mehanizam kojim će biti reparirano naneseo zlo.

U dubrovačkim propisima javlja se i »tužba« (*accusa*) koju podnosi neka treća osoba, iz građanske revnosti ili radi obećane nagrade. Vezano uz dubrovački i dalmatinski materijal razvila se diskusija može li se takvu tužbu smatrati »popularnom tužbom« (*actio popularis*), poput one u rimskom pravu. Na to je pitanje potvrdno odgovorila J. Danilović, dok je L. Margetić, a s njime i A. Cvitanić, ovu tezu odbacio s uvjerljivim argumentom da takav tužitelj nema položaj procesne stranke.⁴⁴ Vrativši se analizi tih »tužbi« drugom prilikom, Margetić je dokazao da se - ne nasjedne li se terminološkoj varci - ustvari ne radi o tužbi-akuzacijskom aktu, već prijavi na temelju koje sud pokreće inkvizicijski postupak. Autor je ukazao na to da je prijavitelju obično bila zajamčena anonimnost, pa već ni stoga nije mogao imati aktivnu ulogu u postupku.⁴⁵ Odista, u svim pregledanim dubrovačkim kaznenim upisnicima iz 13-15. st. nisam našla nijedan slučaj da se kao tužitelj, odnosno pokretač akuzacijskog postupka javlja tko drugi a ne oštećenik ili njegov zastupnik.⁴⁶ Zanimljivo je pitanje zašto se na ovu prijavu u dubrovačkim propisima uopće primjenjuje termin »tužba«. Valja istaknuti da se taj izraz koristi za ovu ustanovu i drugdje, u statutarnom pravu talijanskih i dalmatinskih gradova, ali i u srednjovjekovnim pravnim traktatima (u kojima se termin *denuntiatio* prvenstveno odnosi na prijavu koju podnesu službenici).⁴⁷ U pozadini je, rekla bih, tradicionalizam toliko tipičan za pravnu domenu: na novi instrument primijenjena je terminologija akuzacijskog postupka zato što se on u to doba još doživljavao kao paradigma kaznenog procesa.

⁴⁴ Prijepor je sažeto prikazan u Antun Cvitanić, »Uvod u dubrovačko statutarno, kasnije zakonsko pravo.«, u: *Statut grada Dubrovnika 1272*. Dubrovnik: Historijski arhiv Dubrovnik, 1990: 43, bilješka 160.

⁴⁵ Lujo Margetić, »U povodu novog izdanja Dubrovačkog statuta.« *Historijski zbornik* 44 (1991): 179-180.

⁴⁶ Podrobnije vidi pod 2.2.1.

⁴⁷ Usp. G. Zordan, *Il diritto e la procedura criminale*: 96-97 i 121-131.

2.2. Postupci inkvizicijskog tipa

Inquisitio u dubrovačkim izvorima najopćenitije označava radnje koje poduzima javna vlast radi rasvjetljavanja nekog slučaja. To, dakle, ne mora biti kazneni postupak određenog tipa i forme, već može biti i kakvo neformalnije istraživanje zločina,⁴⁸ pretraživanje (kuće),⁴⁹ ispitivanje svjedoka⁵⁰ i slično.⁵¹

Analogno onome što je istaknuto u svezi s akuzacijskim postupcima, u literaturi se inkvizicijskim ponekad naziva svaki postupak pokrenut na temelju službene dužnosti institucije javne vlasti (*ex officio*), a ponekad označava vrstu postupka kod kojeg dominiraju određene karakteristike kao što su oficijelnost progona, pasivna pozicija tuženika, zadaća suda da prikuplja dokaze, posredno dokazivanje, tajnost i pismenost, itd.⁵² No, bez obzira stavi li se naglasak na formalnu ili sadržajnu stranu, to je procesni model kojim dominira sud (odnosno ona institucija koja vodi postupak), dok su mogućnosti stranačke dispozicije skućene.

2.2.1. Redoviti inkvizicijski postupak pred sudom

Inkvizicijski postupak u dubrovačkoj sudskoj praksi zabilježen je od 70-ih godina 13. stoljeća (u Statutu iz 1272., u sudskim spisima iz 1284-1285.), premda bi se pravo kneza da pokreće postupke protiv zločinaca moglo izvesti već iz njegovih općih ovlasti za kažnjavanje u izvorima iz sredine 13. stoljeća.⁵³

⁴⁸ Na pr. dubrovački knez poslao je Andriju de Bonda, kneza Zatona i Rijeke, na područje pod vlašću župana Tvrta da istraži i utvrdi (*ad inquirendum et faciendum*) tko je prebio i okrao udovicu Marina Doncella. On je tamo ispitivao razne ljude znaju li što o tome, i saznao imena sumnjivaca (*LM 1284-1285: 58, br. 158*).

⁴⁹ *LM 1284-1285: 192, br. 499*.

⁵⁰ *Dubrovački statut VI, 29 (... Et nichilominus, tempore accusationis, d. comes per sacramentum inquirere teneatur testes super dicto maleficio diligenter)*.

⁵¹ Pače, isti se izraz koristi i onda kada zločin na svoju ruku "istražuju" oštećenikovi srodnici (*...facta dilligenti inquisitione inuenerunt...; LM 1401-1404, ff. 55-57*).

⁵² Podrobnije vidi: V. Bayer, *Kazneno procesno pravo - odabrana poglavlja I: 16-20*; John H. Langbein, *Prosecuting Crime in the Renaissance: England, Germany, France*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1974: 130-131.

⁵³ Na pr. u prisezi dubrovačkog kneza iz 1254. spomenuta je njegova ovlast na kažnjavanje po vlastitoj prosudbi zlodjela koja nisu spomenuta u statutarnom pravu (cit. u *Liber statutorum Civitatis Ragusii: LXIX*).

Dok je oštećenik bio vezan rokom za pokretanje akuzacijskog postupka, sud je mogao inicirati kazneni postupak po službenoj dužnosti kad god je htio.⁵⁴ U slučajevima teškog fizičkog nasilja nevezanost rokom nije se osjećala jer je sud vrlo hitro reagirao, obično već narednog dana. No, kod složenih imovinskih djela (na pr. pronevjere) moglo se dogoditi da se zločin otkrije tek mnogo kasnije, pa bi kakav rok mogao sudu posve vezati ruke. Ako je za progon zločina bila zainteresirana javna vlast, nikakvo ograničenje nije joj smjelo stajati na putu.

Dubrovački statut izričito spominje ovlast na pokretanje postupka po službenoj dužnosti samo u nekoliko slučajeva: ako je tko ranjen, ako je pretučen u vlastitoj kući, ako se sumnja na crnu magiju, te ako je tko posjekao stablo bez vlasnikovog dopuštenja.⁵⁵ No, već i nesustavan izbor prijestupa (u kojem je, primjerice, preskočeno ubojstvo), a još više tekstualni slog statutarnih odredbi (jer se o inicijalnom aktu govori usput), odvrćaju od pomisli da su to jedini slučajevi kad sud smije postupati *ex officio*. I odista, u praksi je sud inicirao postupak bez privatne tužbe u čitavoj lepezi situacija, od ubojstva i čedomorstva⁵⁶ preko raznovrsnih krađa⁵⁷ do pljuske, verbalnih napada i nasilnog šišanja.⁵⁸ Javna vlast nije se opterećivala pitanjem ne bi li u određenom slučaju ipak bilo umjesnije odluku o progonu ostaviti oštećeniku, te se nije libila povremeno posegnuti za represivnim mehanizmom ni kada se zapravo radilo o bagatelnim privatnim obračunima (uvrede, pljuske).

Kod djela koja su se smatrala opasnim za sklad i mir u društvenoj zajednici i politički poredak sud je pokretao kaznene postupke nezavisno od

⁵⁴ *Dubrovački statut* VIII, 36.

⁵⁵ *Dubrovački statut* VI, 3, 7, 11, 33.

⁵⁶ Na pr. kada je sluškinja Rajka nađena mrtva u Portoču na Lokrumu (*LM 1372-1374*, f. 13); zbog sumnjive smrti dječaka Stjepka de Grede (f. 217v-218); u svezi s novorođenčecom bačenim u more (f. 223v).

⁵⁷ Primjerice, zbog krađe liturgijskog ruha u dominikanskoj crkvi (*LM 1372-1374*, f. 59v), zbog krađe koža (f. 207).

⁵⁸ Primjeri inkvizicijskog postupka zbog vrijeđanja (*LM 1372-1374*, f. 135v-136, 144, 286v), zaušnice (f. 93v, 144v). Najbizarniji je slučaj kada je sud poveo postupak jer je dočuo da je neki Vlah nasilno ošišan u radioni krojača Zorana; sam se prijavio Klimoje pok. Klementa de Gozze i objasnio da je to počinio u šali, te je osuđen na globu od 6 perpera (f. 47).

inicijative oštećenika, mimo, pa čak i protiv njihove volje.⁵⁹ Premda se obično razabire kriterij zašto je javna vlast u jednom slučaju smatrala umjesnim sama pokrenuti postupak, a u drugom to prepustila volji oštećenika, ima primjera kada motivi prosudbe nisu jasni.⁶⁰

Sud je na različite načine saznavao za zločine. Dužnost prijave ponekad se izričito uključivala u nadležnost neke institucije,⁶¹ lokalni dužnosnici (knezovi i kapetani) morali su središnjem sudu dojaviti svaki teži zločin koji nije potpadao pod njihovu jurisdikciju,⁶² a kod nekih se prijestupa od svakog državnog službenika tražilo da podnese prijavu.⁶³ Liječnicima u komunalnoj službi također je početkom 14. st. stavljeno u dužnost prijaviti svaku sumnjivu ozljedu.⁶⁴ Ponekad je izrijekom zapisano da je inkvizicijski postupak pokrenut na temelju prijave (denunciatio) oštećenika koji nije znao označiti počinitelja.⁶⁵

⁵⁹ Na pr., 1285. Vid de Petrana i Lovro de Poča igrali su se s oružjem i Lovro je nehotice probo prijatelja, pa tada dignuo ruku na samoga sebe, makar je Vid već rekao da mu oprašta. Postupak se ipak poveo i Lovro je kažnjen redovitom kaznom od 25 perpera (*LM 1284-1285*: 125-127, br. 394). U drugom slučaju iz iste godine sud je otvorio postupak zbog ranjavanja nekog Slavena, premda se on nagodio s Vidom Prodanelovim koji ga je udario, primivši u ime naknade neke stvari (*LM 1284-1285*: 128, br. 396).

⁶⁰ Na primjer, sud je pokrenuo inkvizicijski postupak (*hoc est inquisitio que fit et fieri intenditur*) protiv Ilije, sina mornara Dragoša i Radmila Radoslavića, jer je neka žena iz Trebinja protiv njih podnijela tužbu (*per lamentationem factam*) da su joj oteli naušnice (*LM 1372-1374*, f. 161). Nasuprot tome, ponekad su procesi za vrlo teške zločine inicirani privatnom tužbom. Na pr. Primil Hvaljenović tužio je Srda s Brgata da mu je ubio brata (*LM 1372-1374*, f. 210v), tužbom oštećeničinog brata pokrenut je postupak zbog povreda opasnih po život (*LM 1447*, f. 140v). Država nije preuzela progon niti u nekoliko slučajeva kada se navodno radilo o neposluhu vlastima, na pr. kada su knežak i zdur bez naloga kneza i sudaca pokušali uhititi nekog čovjeka i oteli mu neke sitnice (*LM 1447*, f. 137); ili kada je nasilno oslobođena osoba koju je knežak pokušao uhititi zbog duga (*LM 1447*, f. 140v).

⁶¹ Primjerice, noćni čuvari morali su knezu dojaviti niz prijestupa otkrivenih u vrijeme straže (*Dubrovački statut II*, 10). Toga su se oni i držali (na pr. *LM 1401-1404*, ff. 55-57; *LM 1447*, f. 114v).

⁶² Primjerice, stonski knez je pismenim putem dojavio da je nosač Bolan udario kamenom u čelo nekog Lepoču Hranilovića, od čega je ovaj nakon tri dana umro (*LM 1372-1374*, f. 57v).

⁶³ Na pr. kod krijumčarenja soli (*Dubrovački statut VI*, 17).

⁶⁴ *Liber omnium reformationum V*, 2 (1310). Vidi: slučajeve iz *LM 1348-1350*, ff. 41, 81v. Za Veneciju usp. Guido Ruggiero, »The Cooperation of Physicians and the State in the Control of Violence in Renaissance Venice.« *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 33 (1978): 156-166.

⁶⁵ Primjerice, prijavu je podnijela oštećenica kojoj se noću u kuću uvukao nepoznati muškarac (*LM 1348-1350*, f. 70v).

Dubrovačke su odredbe također predviđale niz slučajeva u kojima je bilo koji građanin imao pravo podnijeti kaznenu prijavu.⁶⁶ Većinom se prijavitelju obećavalo pola globe⁶⁷, a u nekim slučajevima, koji su vlastima bili posebno važni, obećavale su se dodatne zamamne nagrade.⁶⁸ Želeći »denuncijanta« osloboditi od nelagode i straha od odmazde, često se već propisom jamčilo da se njegovo ime neće obznaniti,⁶⁹ a u sudskim spisima gotovo da ni nema primjera da je prijavitelj zločina imenovan.⁷⁰ Najčešće se u uvodu inicijalnog akta navodi samo da je sud dočuo za zlodjelo (*cum ad audientiam... peruenisset*),⁷¹ ponekad se spominju još i glasine koje su kružile (*vox publica*).⁷² Po primljenoj prijavi otvarao se pravi inkvizicijski postupak. Od podnositelja prijave nije se očekivala nikakva daljna aktivnost.⁷³ Ipak, premda ga na to ništa nije obvezivalo, mogao je na pr. imati interesa imenovati svjedoke, jer se kod osuđujućeg ishoda mogao nadati lijepoj nagradi.

Unošenje u pravni sustav odredbi kojima se građane pozivalo i poticalo da podnesu prijavu i kada nisu direktno oštećeni posvjedočuje nastojanje komune/države da podigne efikasnost u suzbijanju zločina protiv proklamiranih

⁶⁶ Na pr. ako se iz progonstva vrata dezerteri koji su za vrijeme rata izbjegli s dubrovačkog teritorija (*Liber omnium reformationum* II, 13).

⁶⁷ Primjerice, kod prodaje žita izvan općinske žitnice (*Dubrovački statut* VI, 31), neovlaštenog uvoza vina (*Dubrovački statut* VI, 35), rušenja općinske streljane (*Liber omnium reformationum* VII, 13), krađe opeka namijenjenih popločenju grada (*Liber omnium reformationum* IX, 5). Ovakvo je rješenje uvriježeno u statutima talijanskih gradova (na pr. *Bolonjski statut* IV, 23, 71) i dalmatinskih komuna (na pr. *Statuta et leges civitatis Spalati*, izd. Jaromir Hanel. Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, II. Zagreb: JAZU, 1878: IV, 28, 75; *Statuta et Reformationes c. Tragurii* I, 1).

⁶⁸ Na pr. *Dubrovački statut* odredbom iz 1337. obećava lijepu nagradu od 100 perpera onome tko prijavi krivotvoritelja srebrnog novca (VIII, 84). Kada su 1314. u crkvi Sv. Stjepana razvučene i ogoljene relikvije (*sacrilegium*) i ukradeni njihovi skupocjeni kovčežići (*furtum*), dubrovačke su vlasti tužitelju obećale 200 perpera i diskreciju (*Libri reformationum* I, izd. J. Gelcich. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, X. Zagreb: JAZU, 1879: 40).

⁶⁹ Tako je, na primjer, kod prekršaja zabrane jematve prije Velike Gospe (*Liber omnium reformationum* XXII, 1 iz 1383).

⁷⁰ Ipak, u jednom slučaju imenovana je osoba koja je prijavila teško ranjavanje koje je prijetilo smrću (*LM 1284-1285*: 183, br. 487).

⁷¹ Na pr. *LM 1312-1313*: 192, br. 47.

⁷² *LM 1348-1350*, f. 25, 69v.

⁷³ O tome vidi: L. Margetić, »U povodu novog izdanja Dubrovačkog statuta«: 180.

ranih vrijednosti zajednice.⁷⁴ »Građanska svijest« ili gramzljivost pojedinaца mogla je pribavljati nužne obavijesti i omogućiti da se kaznena funkcija rasprostire na polje koje bi joj inače izmicalo,⁷⁵ bez institucionalnih inovacija i s pozitivnim financijskim efektima.

Već iznesenom zapažanju da se kod asimetričnog akuzacijskog postupka optuženik istiskuje s položaja aktivnog procesnog sudionika može se dodati da se u inkvizicijskom postupku isto događa s oštećenikom. U slučaju teškog ranjavanja uzimanje njegovog iskaza obično će, doduše, biti prva procesna radnja,⁷⁶ no samo zato što je on »najkvalitetniji svjedok«, iz čijeg se saslušanja može izvući najviše saznanja o događaju i eventualnim drugim svjedocima. Koliko sud u ovom tipu postupka ne mari zapravo za oštećenika i njegove interese najbolje može oslikati sljedeći slučaj. Godine 1254. sudu se obratio Dabro de Luca (*interpellavit*) putem svojih zastupnika. U njegovoj je kući, naime, počinjena krađa, a čuo je da su vlasti dvjema osobama s time u vezi oduzele neku svotu novca, pa je zatražio da mu od toga isplate 12 perpera, kolika je vrijednost odnesenih stvari. Zastupnici kneza i komune odgovorili su da su toj dvojici - vjerojatno pomagačima - novce oduzeli za kaznu (*ad castigationem earum*) na temelju svojih punitivnih ovlasti (*propter uirtutem, quam habemus super melefacta*), dok je dokazano (*probatum fuit*) da je krađu počinio Đivo, sin Pankracija Saraca, koji se nije odazvao sudskom pozivu te je osuđen iz ogluhe (*dedimus sibi terminum, ut ueniret ad purgandum se per rationem, et ipse latro non uenit*). Sud je odbio tužbeni zahtjev i uputio oštećenika da naknadu traži od kradljivca (*unde dampnum furti tui ... debes habere ab ipso latrone qui a ratione fugit*), prisegnuvši na visinu štete *secunda manu sua*. Globu u jednakom iznosu

⁷⁴ J. Danilović ustvrdila je da su komune koje su imale razvijeniji upravni aparat rjeđe predviđale takav instrument, dokazujući to činjenicom da *Dubrovački statut* sadrži znatno manji broj odredaba o tome nego *Trogirski* (navedeno prema L. Margetić, »U povodu novog izdanja Dubrovačkog statuta«: 180). Njezinu je tezu Margetić vrlo uspješno pobio (*ibid.*). Iznesenim konkretnim kontraargumentima može se dodati i onaj načelne metodološke prirode: iz "šutnje statuta" - da je o njoj i riječ - ne smije se izvoditi zaključak da pravni poredak komune nešto nije poznavao; pače, mnoštvo je primjera da se ono što je općepoznato i samorazumljivo u statutarnom tekstu ispušta.

⁷⁵ O proširenju kruga "javnih zločina" kod kojih svatko može podnijeti prijavu u talijanskim komunama vidi: G. Zordan, *Il diritto e la procedura criminale*: 97-98.

⁷⁶ Na pr. *LM 1348-1350*, ff. 7, 25, 27, 42, 62.

naplatit će i komuna.⁷⁷ Dakle, u ovom predmetu sud je čitav prethodni postupak zbog krađe proveo bez oštećenika, ne štiteći njegove imovinske interese, pa čak ni ne obavijestivši ga o ishodu postupka.

2.2.2. *Inkvizijski postupak pred »političkim« institucijama*

Osim redovitih inkvizicijskih postupaka pred sudom, postojali su i kazneni procesi koje su vodile »političke« institucije vlasti. Budući da se državni ustroj - kao ni drugdje u to doba - nije zasnivao na načelu podjele funkcija vlasti, Veliko vijeće, Vijeće umoljenih i Malo vijeće ponekad su postupali i odlučivali u kaznenim predmetima, obično posebno važnim ili osjetljivim.⁷⁸

Obzirom na odnos među vijećima, čija se nadležnost tijekom 14. st. postupno profilirala,⁷⁹ kaznene procese najčešće je vodilo Malo vijeće, a u najvažnijim predmetima Vijeće umoljenih, s time što je »stratešku« odluku o iniciranju postupka i »krojenju« ovlasti donosilo i Veliko vijeće. Budući da je isti predmet ponekad prelazio od jednog vijeća drugome i natrag, može se govoriti o njihovoj sunadležnosti u kaznenom sudovanju.

Da je postupak pred ovim institucijama inkvizicijskog tipa nema nikakve dvojbe. Pače, procesna forma vrlo je labava i svim radnjama upravlja jedino prosudba o svrsishodnosti. Na primjer, kada je 1346. ukradena sartija od lanca kojim se zatvarala luka, Veliko vijeće ogorčeno je napomenulo da takvo djelo vrlo opasno ugrožava sigurnost grada, te knezu i Malom vijeću dodijelilo široke ovlasti da istraže tu krađu na koji god način im se bude učinilo prikladnim (*pro inquirendo dictum maleficium et furtum cum omni via et modo, quibus eis videbitur et placuerit*), ne mareći za trošak.⁸⁰

⁷⁷ *Codex diplomaticus* IV: 555, br. 485.

⁷⁸ Broj kaznenih postupaka koje su vodile "političke" institucije oscilirao je od jedne godine do druge, no nikada nije bio visok. U nasumce odabranim registrima iz 15. st. stanje je sljedeće: 1447. Malo vijeće - 4 postupka; 1449. Veliko vijeće - nijedan postupak; 1487. Malo vijeće - nijedan postupak; iste godine Vijeće umoljenih - dva postupka, oba okončana smrtnim presudama (*Acta Maioris Consilii*, ser. 8, sv. 9; *Acta Minoris Consilii*, ser. 5, sv. 11 i 23; *Acta Consilii Rogatorum*, ser. 3, sv. 25).

⁷⁹ Vidi: Nella Lonza, *Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću* (doktorska disertacija). Zagreb, 1995: 69-71.

⁸⁰ *Libri reformationum* I: 238.

U ovim su se postupcima bez okolišanja obesnaživala neka načela koja su se u redovitim postupcima poštivala.⁸¹ U nekim se slučajevima vrlo snažno osjeća interes za maksimalnom koncentracijom postupka i čim hitnijim donošenjem presude. Primjerice, kada je 25.7.1381. noću izgorjela kuća Andrije de Binçole, zbog podmetanja požara uhićeni su Mato Menze i još dva plemića. Već narednoga dana Veliko vijeće dalo je knezu i Vijeću umoljenih pune procesne ovlasti, koje su uključivale i primjenu torture (*plenum arbitrium et liberam auctoritatem ... possendi examinare libere et inquirere super facta... et possendi torquere suspectum...*). Postupak je odista odmah poveden i iste je večeri Menze mučen. Već sljedećeg dana, 27. srpnja, Vijeće umoljenih svu je trojicu osumnjičenika osudilo na smaknuće temeljem onoga što je utvrđeno u postupku (*in processu inquisitionis*).⁸²

U zapisnicima postupaka pred vijećima najčešće se ne vidi ništa osim ishoda. Primjerice, u ožujku 1439. Malo vijeće osudilo je tamničara Benedikta iz Baške (*sit condemnatus per sentenciam*) na trojtjedni zatvor jer je noću u Dvor dovodio bludnicu.⁸³ Ili, 1415. odlukom istog vijeća dominikanac Toma s Brgata protjeran je na dvije godine iz Dubrovnika zbog nečasnih prijestupa (*propter inhonestas enormitates per eum commissas*).⁸⁴ Budući da su zapisi vijeća vrlo sažeti, nemoguće je preciznije rekonstruirati model postupka, ako se kod takve raznolikosti o modelu uopće može govoriti.

3. Dinamika procesnih modela (13-15. st.)

3.1. Ujednačavanje procesnih načela

Akuzacijski postupak sa simetričnim položajem stranaka u Dubrovniku se u 13. stoljeću već sasvim izgubio iz suđenja za kaznena djela, pa je time

⁸¹ Na pr. torturi je podvrgnut patricij (*Odluke veća Dubrovačke Republike I*, izd. Mihajlo Dinić. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III.15. Beograd: SANU, 1951: 153), što se inače izbjegavalo. Srednjovjekovna doktrina inzistirala je na tome da se plemići smiju mučiti samo uz dozvolu najvišeg tijela, i to u izuzetnim slučajevima (vidi: Piero Fiorelli, *La tortura giudiziaria nel diritto comune*, I. Roma, 1953: 299-305), a toga se uglavnom držala i dubrovačka praksa.

⁸² *Odluke veća Dubrovačke Republike I*: 127, 153, 189-190.

⁸³ *Acta Minoris Consilii*, sv. 8, f. 40.

⁸⁴ *Acta Minoris Consilii*, sv. 1, f. 12v.

produbljen procijep između građanskog i kaznenog sudovanja, koji će u 15. st. dovesti i do institucionalnog razdvajanja i specijalizacije sudova.⁸⁵ S druge strane, s iščeznućem »čistog« akuzacijskog postupka uspostavilo se dvovlašće procesnih modela (»asimetričnog« akuzacijskog i inkvizicijskog), koji se izrazitije razlikuju nazivom inicijalnog akta i korištenim formulama nego unutarnjim pravnim značajkama. Da se ta dva postupka u elementima procesnog tijeka, dokaznog postupka, pravorijeka itd. zapravo poklapaju nisu uvidjeli tek suvremeni istraživači,⁸⁶ nego se spominjalo već u kasnosrednjovjekovnoj procesnoj literaturi.⁸⁷

Sa stanovišta procesnih radnji može se reći da je proces bio »mješovit« ili - možda ispravnije - jedinstven. Bez obzira kako postupak bio pokrenut, njegovo vođenje bilo je u rukama suda. Načelo sudske dominacije postupkom ogleđa se na pr. u tome što sud nije vezan optužbom (pa može osudom obuhvatiti i tužitelja ako utvrdi da je suodgovoran za izgređ),⁸⁸ stranke nisu ovlaštene usmjeravati ispitivanje svjedoka ni očitovati se o činjenicama ukoliko to sud ne zatraži, sud nije vezan njihovim dokaznim prijedlozima, itd. Sud ni kod akuzacijskog postupka ne djeluje samo u okviru zadatka pred koji je postavljen tužbom, već se povodi i za interesom javne vlasti. Na primjer, posizujući za zapovjedi (*preceptum*) radi prevencije daljnjih sukoba, usmjerava je često i prema tužitelju, zabranjujući mu da učini što našao svome »suparniku«.⁸⁹

Posebnosti akuzacijskog i inkvizicijskog modela u dubrovačkoj srednjovjekovnoj praksi ne očituju se na planu procesne tehnike. Međutim, osnovna razlika dvaju tipova, koja se očituje u funkciji progona (oficijelnost

⁸⁵ Vidi: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 39.

⁸⁶ Massimo Vallerani, »Conflitti e modelli procedurali nel sistema giudiziario comunale: i registri di processi di Perugia nella seconda metà del XIII secolo.« *Società e storia* 48 (1990): 279-281; M. Sbriccoli, »Vidi communiter observari«: 247-248 (*procedura mista*).

⁸⁷ Angelus de Gambigliionibus luči akuzacijski i inkvizicijski postupak samo po početnom aktu, te spominje srodnosti i sličnosti (G. Zordan, *Il diritto e la procedura criminale*: 33).

⁸⁸ Na pr. *LM 1372-1374*, ff. 23v, 29, 52, 122, 170. L. Margetić među takve primjere ubraja i postupak objavljen u *LM 1284-1285*: 198-199, br. 512, no tu se zapravo radi o svojevrsnom "spojenom postupku" (vidi se i po tome što jedna kneževa zapovijed obuhvaća osobe iz oba postupka). Naime, svega par dana ranije bio je pokrenut proces zbog tučnjave kojemu je citirani predmet bio tek "drugi čin", tj. obračun motiviran osvetom. U prvom postupku (*LM 1284-1285*: 196-197, br. 510) spominje se Marin de Petragna, čiji je iskaz zabilježen u drugom zapisu.

⁸⁹ Na pr. *LM 1284-1285*: 147, br. 430; 152, br. 436.

ili dispozitivnost), presudna je za čitav slučaj, jer se ne iskazuje samo u početnom trenutku, nego utječe na nastavak i konačni ishod predmeta.⁹⁰

3.2. *Inkvizijski postupak osvaja teren*

Ako se promotri ukupnost slučajeva u kojima je pokrenut postupak po službenoj dužnosti, razaznaje se tendencija da to ipak budu ozbiljni prijestupi koji ugrožavaju javni poredak, premda - kako smo vidjeli - ima i bagatelnih, kod kojih se ne razabire motiv zašto inicijativa nije prepuštena oštećeniku. No, još je važnije uočiti drugi trend: tijekom 14. st., a osobito u drugoj polovici, dubrovački je sud sve lakše prosuđivao da je umjesno pokrenuti postupak. Dok je kod svih inkvizicijskih postupaka u registru iz 1312-1313. i gotovo svih u upisniku iz 1348-1350. razvidno zašto ti slučajevi nisu prepušteni dispoziciji oštećenika, u zapisima iz 1372-1374. ogleđa se praksa širenja ovlasti za pokretanje kaznenog postupka i na djela koja imaju izrazito »privatni« značaj.⁹¹

Takav trend »osvajanja prostora« za oficijelni progon još je snažnije izražen u talijanskim gradovima (13-15. st.) i može se objasniti općom konsolidacijom javne vlasti, njezinih institucija i mehanizama društvene kontrole.⁹² Promjene, koje se prvenstveno mogu pratiti kroz zapise o sudskoj praksi, ponekad se ogledaju i u statutarnom pravu,⁹³ a naposljetku je novo stanje prihvatila i doktrina, uvidjevši da tradicionalne poglede valja napusti-

⁹⁰ Vidi pod 3.4.

⁹¹ Potrebno je dometnuti nekoliko metodoloških napomena. Registar iz 13. st. nisam uzela u obzir, jer se u njemu ne razlikuje jasno inicijalna formula za inkvizicijski i akuzacijski postupak. Trend širenja ovlasti ne može se izraziti preciznije, kroz kakve brojčane omjere, jer je nemoguće svaki konkretan slučaj prema ondašnjim kriterijima svrstati među "teške" ili "lake", "javne" ili "privatne."

⁹² Marvin B. Becker, »Changing Patterns of Violence and Justice in Fourteenth-and Fifteenth-Century Florence.« *Comparative Studies in Society and History* 18 (1976): 290; Sarah Rubin Blanshei, »Criminal Law and Politics in Medieval Bologna.« *Criminal Justice History* 2 (1981): 10-17.

⁹³ Za Bolognu usp. *Bolonjski statut* IV, 7, te Trevor Dean, »Criminal justice in mid fifteenth-century Bologna.«, u: *Crime, Society and the Law in Renaissance Italy*, ur. Trevor Dean i K. J. P. Lowe. Cambridge: University Press, 1994: 30. Za Firenzu vidi: Laura Ikins Stern, *The Criminal Law System of Medieval and Renaissance Florence*. Baltimore-London: The Johns Hopkins University Press, 1994: 228 i 251, s uputom na literaturu. Općenito za talijanske komune vidi: G. Zordan, *Il diritto e la procedura criminale*: 32-33.

ti u ime efikasnosti.⁹⁴ U srednjovjekovnoj teoriji tijekom 13. st. sve su snažniji bili glasovi da svako zlodjelo povređuje javno dobro (tj. poredak), te da je na javnu korist (tj. u državnom interesu) da zločini budu kažnjeni.⁹⁵

U dubrovačkoj sredini također se počelo naglašavati da je kažnjavanje zločinaca uvjet dobrog stanja u državi.⁹⁶ Pojačani interes državnih vlasti za progonom također je jedan od simptoma učvršćenja državnog ustroja i pravnog poretka, procesa koji se može pratiti kroz niz manifestacija tijekom druge polovice 14. i 15. stoljeća.⁹⁷ Teren inkvizicijskog postupanja proširuje se u istom razdoblju u kojem se konačno razdvajaju kazneno i građansko sudište⁹⁸ te postupno transformira penalni sustav (zatvorska kazna počinje potiskivati novčanu), čime se stvara okvir za intenzivniju kaznenu represiju.

3.3. Omjer akuzacijskih i inkvizicijskih postupaka

U literaturi je još uvijek sporno jesu li tijekom 14. i 15. st. u talijanskim gradovima inkvizicijski postupci potiskivali akuzacijske i time čitavom sustavu kaznene represije davali sve snažniji »javni« biljeg,⁹⁹ ili je ta tvrdnja

⁹⁴ Dok su se teoretičari prije njega još čvrsto držali toga da je akuzacijski postupak redovit, a inkvizicijski izvanredan, Angelus de Gambiglionibus (prva polovica 15. st.) svjedoči da je inkvizicijski postupak dozvoljen za svakovrsni zločin, tj. da je postao *remedium ordinarium* (G. Zordan, *Il diritto e la procedura criminale*: 32-33 i 87).

⁹⁵ Na pr. Gandinus navodi kao općeprihvaćeno stanovište da *omnis delinquens offendit rem publicam civitatis* (Herman Kantorowicz, *Albertus Gandinus und das Strafrecht der Scholastik*, II. Berlin-Leipzig: Walter de Gruyter & Co., 1926: 194); o Gandinusu i pitanju njegova autorstva znamenite rasprave o kaznenom pravu najsazetije vidi: Diego Quaglioni, »Alberto Gandino e le origini della trattatistica penale.« *Materiali per una storia della cultura giuridica* 29 (1999) 1: 49-63. Vidi također: Richard M. Fraher, »Preventing Crime in the High Middle Ages: The Medieval lawyer's Search for Deterrence.«, u: *Popes, Teachers, and Canon Law in the Middle Ages: Essays in Honor of Brian Tierney*, ur. James Ross Sweeney i Stanley Chodorow. Ithaca etc.: Cornell University Press, 1989: 222 i 231; M. Sbriccoli, »'Vidi communiter observari': 237-238.

⁹⁶ *...L'e necessario a proveder alla correction delli delinquenti per mantignir lo bom (!) stato della re publica...* (Liber Viridis, izd. B. Nedeljković. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III.23. Beograd: SANU, 1984: c. 492 iz 1459).

⁹⁷ Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode: dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999: 96-101 i 131-135; N. Lonza, *Kaznenopravni sustav*: 76.

⁹⁸ N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 39.

⁹⁹ Vidi: Trevor Dean i Kate Lowe, »Writing the history of crime in the Italian Renaissance.«, u: *Crime, Society and the Law in Renaissance Italy*: 8, s pozivom na literaturu; L. Ikins Stern, *The Criminal Law System*: 228.

pogrešna, zasnovana na krivim pretpostavkama i slaboj metodologiji.¹⁰⁰ Analiza firentinske sudske građe potvrdila je u 15. st. porast akuzacijskih postupaka u odnosu na inkvizicijske.¹⁰¹ Suprotno, u Bologni su sredinom 15. st. akuzacijski postupci postali već sasvim rijetki, s time što je oštećenik vrlo često posredno inicirao inkvizicijski postupak prijavom zločina sudu, čime je izbjegavao trošak i druge nepovoljne elemente privatne tužbe.¹⁰²

U svakom slučaju, u Dubrovniku potkraj srednjeg vijeka akuzacijski postupci nisu uzimali, pače, došlo je do silne ekspanzije privatnih tužbi. Kroz tablicu se može pratiti ne samo povećanje broja tužbi, nego - što je daleko važniji pokazatelj - porast udjela akuzacijskih postupaka od 13. do 15. stoljeća.¹⁰³

Ukoliko se iz dubrovačkih podataka izluče pokazatelji o prosječnom mjesečnom broju inkvizicijskih i akuzacijskih postupaka pred kaznenim sudom, vidi se da je frekvencija predmeta pokrenutih *ex officio* bila prilično ujednačena, u drugoj polovici 15. st. niža. Međutim, vrlo se jasno ocrtava sve veća opterećenost suda postupcima pokrenutima na inicijativu oštećenika: između sredine 14. i sredine 15. st. broj akuzacijskih postupaka mjesečno se poosmerostručio (tablica 2), te su od sredine 15. st. nadalje akuzacijski postupci i po stotinjak puta češći od inkvizicijskih (tablica 1, grafikon 1).

¹⁰⁰ Za kritiku usp. Massimo Vallerani, »I processi accusatori a Bologna fra due e trecento.« *Società e storia* 78 (1997): 746, bilješka 15 i 16 i 788, bilješka 92.

¹⁰¹ Na temelju analize uzoraka kaznenih postupaka pred nekoliko firentinskih sudskih institucija A. Zorzi donosi sljedeće pokazatelje: 1400.-1401.: 9% akuzacijskih naspram 91% inkvizicijskih postupaka, 1433.-1435.: 22% akuzacijskih i 68% inkvizicijskih, 1476.-1478.: 54% akuzacijskih nasuprot 26% inkvizicijskih procesa. Usp. Andrea Zorzi, »Aspetti e problemi dell'amministrazione della giustizia penale nella Repubblica fiorentina, II (Gli assetti quattrocenteschi e dell'ultimo periodo repubblicano).« *Archivio Storico Italiano* 145/534 (1987): 541.

¹⁰² T. Dean, »Criminal justice«: 17; M. Vallerani, »Modelli processuali«: 133. O ovoj privatnoj inicijativi "preodjenutoj" u postupak po službenoj dužnosti (*inquisitio cum promovente*) vidi osobito: M. Vallerani, »I processi accusatori«: 747-748.

¹⁰³ U registru iz 1284-1285. nije uvijek vidljivo kako je proces započeo: početna formula nije razvijena, a ni oblik procesnog zapisa još nije ustaljen. Na privatnu tužbu ukazuje izraz *qui conquestus fuit...*, uklopljen pri početku prvog saslušanja, no čini se da to nije dosljedno provedeno, jer takve formule nema u nekim procesima koje je vjerojatno inicirao oštećenik a ne javna vlast (na pr. kada je neki Radoslav uznemiravao svoju nekadašnju prilježnicu Ljubicu - *LM 1284-1285*: 136-137, br. 409; kada je Marin de Petragna ispljuskaio Kotoranina Draga - *LM 1284-1285*: 157, br. 446). Stoga se za ove godine ne mogu postaviti pouzdani omjeri akuzacijskih i inkvizicijskih postupaka, već se jedino može utvrditi minimalni broj akuzacijskih. Iz istog razloga podaci iz tog registra nisu uzimani u obzir pri daljnjim analizama (tablice 2-5).

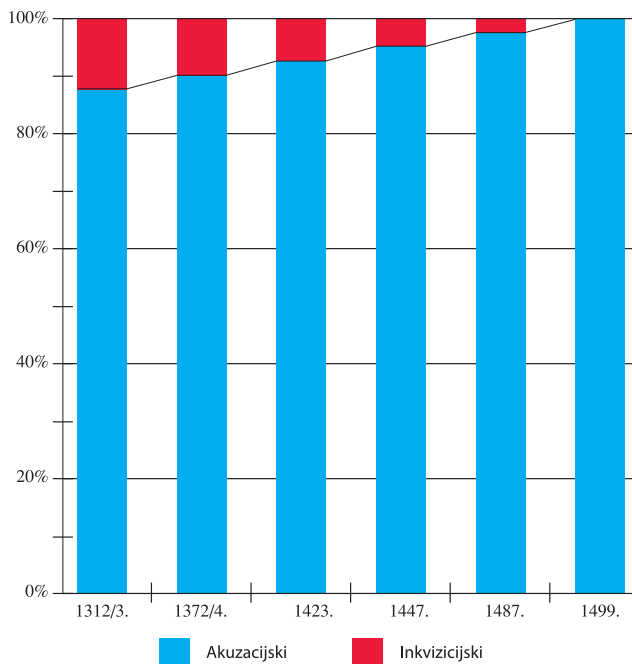
Tablica 1. Omjer akuzacijskih i inkvizicijskih postupaka (1284-1499)

Registar	Kazneni postupci					Omjer akuzacijskih i inkvizicijskih postupaka
	Ukupno	Akuzacijski postupci		Inkvizicijski postupci		
		Ukupno	%	Ukupno	%	
Ukupno	2396	2225	93	171	7	13 : 1
1284-1285.	127	>83	>65	<44	<35	-
1312-1313.	77	68	88	9	12	7.6 : 1
1348-1350.	172	141	82	31	18	4.5 : 1
1372-1374.	528	486	92	42	8	11.6 : 1
1401-1402.	209	189	90	20	10	9.5 : 1
1423.	253	241	95	12	5	20.1 : 1
1447.	543	534	98	9	2	59.3 : 1
1466.	143	142	98	1	2	142 : 1
1487.	250	247	99	3	1	82.3 : 1
1499.	94	94	100	0	0	-

Otvora se pitanje u kojoj se mjeri snažno intenziviranje kaznenosudske aktivnosti može pripisati povećanju broja stanovnika. Dubrovački se teritorij u 14. i 15. st. u nekoliko navrata proširivao: 1333. Pelješcem, sred. 14. st. Mljetom, 1357. gornjim pojasom Župe, 1399. Primorjem, 1419/1426. Konavlima. Međutim, spomenuto povećanje broja dubrovačkih podanika nije se znatnije odrazilo na aktivnost središnjih kaznenih institucija - koju u ovom radu pratimo - jer je suđenje za glavninu prijestupa na novim stečevinama prepušteno lokalnim knezovima, dok su pred sud u gradu Dubrovniku dolazili samo najozbiljniji predmeti.¹⁰⁴ Shodno tome, može se

¹⁰⁴ O tome sažeto vidi: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 58. N. Vekarić upozorio me da su još par desetljeća nakon stjecanja Konavala, unatoč uspostavljanja zasebne knežije, laka kaznena djela suđena pred središnjim institucijama, vjerojatno zato što se nova vlast još nije dovoljno učvrstila. Ta se tendencija može očekivati i u drugim jedinicama u prijelaznom razdoblju.

Grafikon 1. Omjer akuzacijskih i inkvizicijskih postupaka (1284-1499)

pretpostaviti da su novi teritoriji »zaslužni« za izvjesno povećanje broja inkvizicijskih postupaka, dok se porast učestalosti akuzacijskih postupaka ne može tome pripisati. Naposljetku, najveći pomaci ne bilježe se u doba nakon teritorijalnih promjena, već u drugoj polovici 15. st., kada je prostor Dubrovačke Republike već ustaljen.

Drugi demografski čimbenik koji valja razmotriti jest prirodno kretanje broja stanovnika. Registar iz 1348-1350. poklapa se s velikom poharom od kuge, nakon koje su uslijedili nešto slabiji udari svakih dvadesetak godina. Unatoč priljevu doseljenika, demografski gubitak nije se mogao brzo nadoknaditi, pa se razdoblje demografske stagnacije protegnulo do druge polovice 15. stoljeća. No, ni nakon toga krivulja porasta stanovništva nije bila strma. Nemoguće je točno procijeniti u kojoj je mjeri povećanje učestalosti sudskih postupaka uzrokovano demografskim promjenama. Izvjesno je, ipak, da taj čimbenik nije bio presudan, jer je porast broja postupaka izrazito nagao i neravnomjeran te zavisao od vrste postupka. Strmi uspon broja akuzacijskih postupaka ne može se pripisati demografskim uzrocima, već mu treba potražiti drugo objašnjenje.

Tablica 2. Prosječni mjesečni broj kaznenih postupaka (1284-1499)

Registar	Broj mjeseci obuhvaćenih registrom	Prosječni mjesečni broj kaznenih postupaka		
		Ukupno	Inkvizijski postupci	Akuzacijski postupci
1284-1285.	16	7.9	-	-
1312-1313.	9	8.6	1	7.6
1348-1350.	23.5	7.4	1.3	6
1372-1374.	23	23	1.8	21.1
1401-1402.	18	11.6	1.1	10.5
1423.	12	21.1	1	20.1
1447.	10	54.3	0.9	53.4
1466.	5	28.6	0.2	28.4
1487.	4.5	55.6	0.7	54.9
1499.	1.5	62.7	0	62.7

3.4. Dispozicija stranaka u akuzacijskom postupku

Da bi se razumjelo bujanje akuzacijskih postupaka u Dubrovniku potrebno je razmotriti kakav je bio njihov tijek i kako su okončani. Uz pomoć statističke raščlambe može se na dovoljno velikom broju slučajeva razabrati što je zapravo oštećenik htio postići uz pomoć suda i u kolikoj mjeri mu je to uspijevalo (tablica 3).

Prije pokušaja interpretacije potrebno je podatke iz tablice popratiti nekim metodološkim napomenama. U drugom stupcu naveden je broj slučajeva u kojima je zapisana samo tužba, a nije predložen nijedan svjedok. U stupcu »tužba i imena svjedoka« iskazani su slučajevi kada je predložen bar jedan svjedok ali nije saslušan. Da je taj potvrdio navode tužbe, to bi u velikoj većini slučajeva bila dovoljna dokazna osnova za presudu. Naime, pre-

Tablica 3. Ostvarene faze akuzacijskog postupka (1284-1499)

Registar	Akuzacijski postupci										
	Ukupno	Samo tužba		Tužba i imena svjedoka		Provedeno dokazivanje		Presuda		Ostalo	
		Ukupno	%	Ukupno	%	Ukupno	%	Ukupno	%	Ukupno	%
Ukupno	2142	494	23.06	991	46,27	156	7.28	466	21.76	35	1.63
1312-1313.	68	5	7.35	11	16.18	24	35.29	28	41.18	0	0.00
1348-1350.	141	6	4.26	61	43.26	11	7.80	60	42.55	3	2.13
1372-1374.	486	55	11.32	279	57.41	13	2.67	131	26.95	8	1.65
1401-1402.	189	36	19.05	112	59.26	5	2.65	31	16.40	5	2.65
1423.	241	62	25.73	115	47.72	21	8.71	39	16.18	4	1.66
1447.	534	194	36.33	198	37.08	11	2.06	118	22.10	13	2.43
1466.	142	69	48.59	46	32.29	24	16.90	3	2.11	0	0.00
1487.	247	51	20.65	112	45.34	40	16.19	43	17.41	1	0.40
1499.	94	16	17.02	57	60.64	7	7.45	13	13.83	1	1.06

ma *Dubrovačkom statutu*, dvojica svjedoka bila su potrebna samo kada se radilo o djelu za koje je predviđena smrtna ili mutilaciona kazna.¹⁰⁵ Kako je takvih djela bilo svega nekoliko,¹⁰⁶ a ona su se i relativno rijetko događala, gotovo svi pregledani slučajevi potpadali su pod pravilo o jednom svjedoku. U izvjesnom broju slučajeva uz ime predloženog svjedoka stoji zabilješka »nil« ili »nihil«, čime je kancelar za svoje potrebe označavao da svjedok o

¹⁰⁵ *Dubrovački statut* III, 33.

¹⁰⁶ Prema statutu, to su ubojstvo, krivotvorenje isprave i novca, primanje muškaraca u gospodstvu kuću od strane sluškinja (VI, 1, 7, 8, 33, 42; VIII, 84).

zločinu nije znao ništa iskazati;¹⁰⁷ u pravilu je izjavu naknadno trebao ispisati u cijelosti, no nekad je to propustio učiniti. Zbog nepouzdanog načina označavanja, ove slučajeve ipak nisam prebacivala u narednu kategoriju (»provedeno dokazivanje«), makar bi barem neki tamo sigurno spadali.¹⁰⁸ »Provedeno dokazivanje« obuhvaća slučajeve u kojima je djelo dokazano no osuđujuće presude nema, kao i one u kojima zločin nije uspješno dokazati, no ipak nije donesena oslobađajuća odluka. Oslobađajuća presuda je, uostalom, rijetka, jer se u dubrovačkoj sudskoj praksi procese s negativnim dokaznim ishodom običavalo ostavljati otvorenima, često bez ikakve popratne bilješke.¹⁰⁹ Zato se omjeri navedeni u gornjoj tabeli ne smiju uzimati kao posve pouzdani i precizni; ipak, vjerujem da dovoljno valjano skiciraju osnovne odnose.

Pristupajući analizi gornjih podataka, možemo se zapitati zašto su uopće podnesene optužbe ako djelu nije bilo svjedoka. Ponajprije, tužitelj se mogao nadati da će naknadno ipak doznati za nekog očevica, pa je postupak pokrenuo kako ne bi protekom roka izgubio pravo na tužbu. Nadalje, svjedoka je možda bilo ali ih nije naveo, zadržavajući proces u početnoj fazi dok ne vidi hoće li kakvim izvansudskim putem ostvariti naknadu, pa mu kazneni postupak više neće trebati. Naposljetku, čak i kada je potpuno izvjesno da svjedoka djelu nije moglo biti - pa se bez optuženikovog priznanja neće moći donijeti osuda - »potezanjem po sudu« i obznanjivanjem nedjela ipak se vršio određeni pritisak na tuženog.

¹⁰⁷ L. Margetić, »O nekim osnovnim značajkama«: 27, postavio je tezu da je često nenastavljanje postupka u registru iz 1284-1285. uzrokovano prosudbom vlasti da nema javnog interesa za daljnji progon; na to ponekad upućuje bilješka "stvar je beznačajna" (*pro nichilo*). Po mom mišljenju, dvojbeno je da li spomenuta bilješka - koja se javlja u nekih petnaestak zapisa u tome upisniku - znači da je stvar po mišljenju suda beznačajna. Teško je na pr. pretpostaviti da su sudske vlasti nevažnom smatrale krađu kompletnog pribora brijača/ranarnika (*LM 1284-1285*: 131, br. 400). Pače, u drugom slučaju krađe, u kojem je lupež bio nepoznat, sud uz spomenutu formulu *pro nichilo* izričito zapovijeda tužitelju da dojavu ako naknadno dozna tko je kradljivac, tj. nedvojbeno iskazuje interes za nastavljanje postupka (*LM 1284-1285*: 148-149, br. 431). Tome nasuprot, pronašla sam jednu izričitu bilješku iz 1447. da u dokaznom postupku ništa nije utvrđeno (*nihil determinatum fuit*; *LM 1447*, f. 140v).

¹⁰⁸ Koliko sam mogla utvrditi, takvih je slučajeva na pr. u upisniku *LM 1372-1374* bilo tri-naest. Da sam ih svrstala u stupac za provedeno dokazivanje, ta bi se kategorija povisila na 5%, a udio predmeta u kojima su samo navedena imena svjedoka pao bi na 55%.

¹⁰⁹ Takva je situacija u *LM 1312-1313* i *LM 1348-1350*. Međutim, u *LM 1284-1285* redovite su oznake da je optuženik oslobođen (*absolutus*), a u *LM 1372-1374* kancelar je uz nedovršene postupke običavao zabilježiti *pendet*. I u kasnijim se registrima ponekad nađe bilješka o oslobođenju, no vrlo rijetko (usp. *LM 1401-1404*, f. 20).

Pri obradi sudskog materijala upada u oči da svjedoci prilično često iskazuju da o zločinu ništa ne znaju.¹¹⁰ Ako im povjerujemo, možemo se zapitati je li ih tužitelj predložio za svjedoke zato što je pogrešno mislio da su oni vidjeli nešto što nisu, ili jer je krivo pretpostavio da će sud moći iskoristiti njihove iskaze kao indicije, ako se možda i ne odnose na sam nedozvoljeni čin.¹¹¹ Dakako, barem u dijelu slučajeva moguće je da su svjedoci popustili društvenim pritiscima i porekli da su išta vidjeli, ostavivši time tužitelja »na suhom«.

Dvije trećine predmeta (69%) prekinuto je u stadiju prije izvođenja dokaza. Gotovo četvrtina akuzacijskih postupaka (23%) otpada na one kod kojih je zabilježen samo inicijalni akt. U gotovo polovici slučajeva (46%) imenovani su svjedoci i ne vidi se nikakva pravna zapreka zašto nije proveden dokazni postupak i predmet okončan presudom.¹¹² Razlog vjerojatno treba tražiti u padu interesa tužitelja za nastavak progona, što može biti uzrokovano smirenijim pogledom na sukob uslijed protoka vremena, a vjerojatno počesto i izvansudskim razrješenjem konflikta, uz plaćanje naknade ili bez nje.

Prosječno je tek u manje od četvrtine akuzacijskih postupaka (22%) donesena presuda, kako pokazuje gornja tablica, dok je presuđeno u 53% inkvizicijskih procesa.¹¹³ Ove razlike nisu neobične i mogu se primijetiti i u

¹¹⁰ Isto je uočio Vallerani za Bolognu u drugoj polovici 13. st. Okolnost da su gotovo uvijek predložena imaju dva svjedoka koji iskazuju da o zločinu ne znaju ništa Vallerani pripisuje ritualnom prežitku starijeg procesnog oblika, u kojemu je nazočnost dvojice "svjedoka" činu optužbe trebala dati javni karakter (M. Vallerani, »I processi accusatori«: 764-765). Ovo objašnjenje nije primjenjivo na Dubrovnik, jer je ondje očito da niječni iskazi svjedoka imaju negativne posljedice na tijek postupka, dok u Bologni proces tada dobiva puni zamah.

¹¹¹ Na pr. Bratoslava, kćerka Ivana iz Čelopeka, ustala je tužbom protiv svog muža Radoslava koji ju je zatekao u preljubu i odsjekao joj nos. Premda je sama rekla da tomu nitko nije bio nazočan, jer se to dogodilo u njihovoj kući, navela je imena dva svjedoka (*LM 1348-1350*, f. 56v). Sud je inače inzistirao na tome da svjedok bude očevidac: kod jednog ranjavanja u krčmi optuženik je osuđen zato što je oštećenika udario vrčem po glavi, što je jedan svjedok potvrdio, no nije donesena presuda za glavnu optužbu ranjavanja nožem, jer su svjedoci uočili da se optuženik igra nožem i čuli jauk ranjenoga, no nisu vidjeli sam udarac (*LM 1372-1374*, f. 165).

¹¹² Istraživanja M. Valleranija pokazala su da je 1262. u gradu Perugia od 250 postupaka u kojima su predloženi svjedoci, u samo 48 provedeno saslušanje (M. Vallerani, »Modelli processuali«: 127).

¹¹³ Odustala sam od iskazivanja postotaka inkvizicijskih postotaka kod pojedinih registara jer su apsolutni brojevi niski, pa usamljeni slučaj (koji može biti i greškom pri obradi građe) značajno mijenja ishod.

drugim sredinama.¹¹⁴ Logično je da oficijsko načelo, izraženo već u pokretanju postupka, motivira sud i pri prikupljanju i izvođenju dokaza, pa su rezultati dokazivanja često potpuniji nego kada je sudski proces pokrenut inicijativom stranke. No, više od toga, na razliku udjela presuda u oba tipa postupka utječe stranačka dispozicija. Naime, nedovršeni inkvizicijski postupci u pravilu zastaju nakon dokaznog stadija zato što rezultati nisu bili dovoljni za osudu. Akuzacijski se postupci, međutim, često prekidaju upravo uoči izvođenja dokaza, što se može pripisati (prešutnoj) dispoziciji oštećenika-tužitelja. Znakovito je da se povećanjem broja sudskih predmeta (usp. tablice 1 i 2) povećavao udio postupaka prekinutih pred dokazivanje, a smanjivao udio presuđenih slučajeva i to zato što je tijekom akuzacijskih predmeta davao pečat čitavom pravosuđu.

Analiza postupaka za neke tipove zločina, provedena na uzorcima iz 1423., 1466. i 1487. godine, pokazuje kako je interes tužitelja za progon varirao zavisno od prirode djela, te ukazuje na to koje su se objektivne prepreke javljale u dokaznom postupku (vidi tablicu 4 i grafikon 2).¹¹⁵

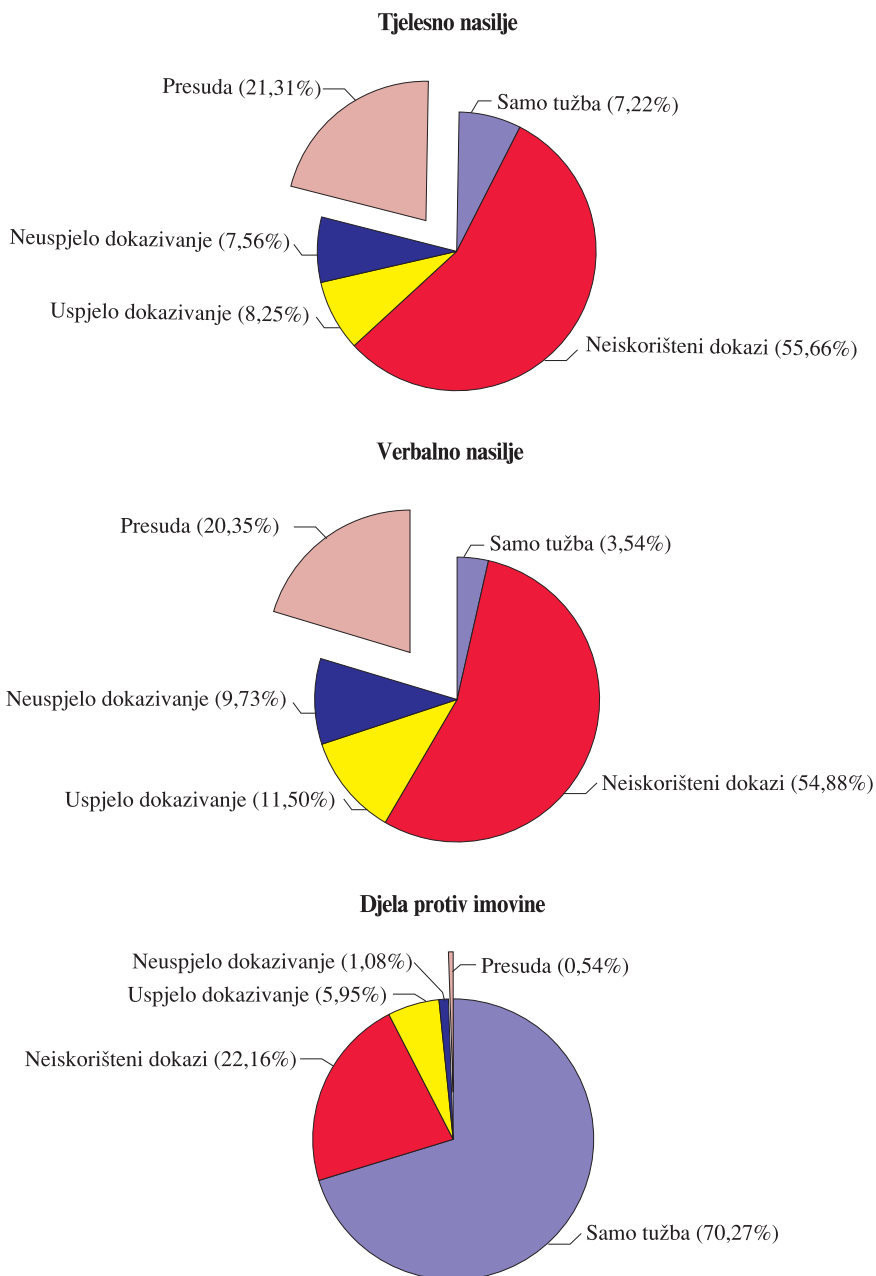
Tablica 4. Ostvarene faze akuzacijskog postupka prema vrsti kaznenog djela (1423., 1466. i 1487.)

Ostvarene faze akuzacijskog postupka	Vrsta kaznenog djela					
	Tjelesno nasilje		Verbalno nasilje		Djela protiv imovine	
	Ukupno	%	Ukupno	%	Ukupno	%
Ukupno	291	100	113	100	185	100
Samo tužba	21	7.22	4	3.54	130	70.27
Neiskorišteni dokazi	162	55.67	62	54.87	41	22.16
Uspjelo dokazivanje	24	8.25	13	11.50	11	5.95
Neuspjelo dokazivanje	22	7.56	11	9.73	2	1.08
Presuda	62	21.31	23	20.35	1	0.54

¹¹⁴ Na pr. u Firenzi u 15. st. (L. Ikins Stern, *The Criminal Law System*: 229).

¹¹⁵ "Neiskorišteni dokazi" znači da je postupak stao u fazi kada je još bilo predloženih dokaza koje sud nije proveo; "uspjelo dokazivanje" znači da je barem jedan svjedok potvrdio navode iz optužbe ali da osuđujuće presude nema, premda je to bilo dovoljnom dokaznom osnovom; "neuspjelo dokazivanje" znači da je ishod dokazivanja bio negativan no da oslobađajuća presuda nije donesena.

Grafikon 2. Ostvarene faze akuzacijskog postupka prema vrsti kaznenog djela (1423., 1466. i 1487.)

Kod imovinskih djela (krađe i sl.), u čijoj je prirodi da se provode potajno, osnovni je problem bio nedostatak dokaza. Prosječno čak 70% postupaka ostajalo je u stadiju tužbe, pri čemu je kod više od polovice tih slučajeva tužba bila uložena protiv nepoznate osobe;¹¹⁶ u preostalim slučajevima sumnja je bila usmjerena na određenu osobu (često slugu koji je utekao s gospodarevim stvarima), no nisu se mogli ponuditi dokazi. Dok su kod imovinskih djela razlike u omjerima između pojedinih godina izražene, kod tjelesnog i verbalnog nasilja su postoci dosta ujednačeni, kako među tim dvjema vrstama kaznenih djela, tako i između uzoraka. Privid je da su se kazneni postupci zbog tvornog i verbalnog nasilja daleko češće od onih zbog imovinskih delikata obustavljali prije provedenog dokazivanja. Naime, ako se iz analize izostavi faza tužbe, prije dokaznog postupka češće su prekinuti postupci zbog krađe (74%) nego zbog tjelesnog i verbalnog nasilja (60% odnosno 57%). Logično je da su se pomirba i oprost lakše postizali kod djela kod kojih nije bilo primijenjeno nasilje.

Unatoč spomenutim razlikama u tome kako se odvijaju procesi za pojedine vrste kaznenih djela, te odstupanja kod pojedinih uzoraka, mislim da se iz podastrtih analiza može zaključiti da je tužitelj tijekom druge polovice 14. i u 15. st. sve čvršće »gospodario« funkcijom progona i da je sud uglavnom poštovao njegov prešutni odustanak. Osim u (relativno rijetkim) inkvizicijskim postupcima, volja stranke bila je zamašnjakom sudske aktivnosti. Pasivizacija tužitelja u pravilu je dovodila do privremenog zamrzavanja ili konačnog umrtvljenja kaznenog postupka. Među slučajevima kada je akuzacijski postupak ostao nedovršen vjerojatno je znatan udio onih - napose ako je proces obustavljen neposredno prije izvođenja dokaza - u kojima je tužitelj mimo suda uredio odnose s počiniteljem djela.

Time što je u kazneni postupak mogao »ukoračiti« i iz njega »iskoračiti«, tužitelj u srednjovjekovnom Dubrovniku imao je u rukama izvanredno podatan instrument za uređenje odnosa s počiniteljem zlodjela. Budući da je od oštećenikove raspoložbe zavisilo hoće li se proces pred sudom odviti do kraja ili zastati u nekom prethodnom stadiju - možda odmah nakon tužbe - sudski je postupak mogao kombinirati s drugim kanalima traženja zadovoljštine, koristiti ga kao sredstvo pritiska radi postignuća što povoljnijeg

¹¹⁶ U Bologni se akuzacijski postupak mogao pokrenuti samo protiv određene osobe (M. Vallerani, »I processi accusatori«: 751), što opominje na oprez pri usporedbi kvantitativnih pokazatelja.

izvansudskog sporazuma.¹¹⁷ U srednjovjekovnom Dubrovniku kombinacija tužiteljevih poteza pred sudom i izvan njega davala je najbolje izgleda za postizanje zadovoljštine. Za ilustraciju se može navesti jedan relativno jednostavan primjer. Radosava Radeljina tužila je 24. siječnja 1466. Dobruška zvanog Doleta jer joj je provalio u kuću i iz škrinje ukrao određene stvari. U trenutku kad je pokretala postupak nije navela nijednog svjedoka. Osam mjeseci kasnije (3.10.1466.) ipak je pred sud dovela osobu koja je posvjedočila njoj u korist. To je znatno poboljšalo njezinu »pregovaračku poziciju«, pa je ni dva tjedna kasnije (15.10.1466.) pristupila pred kancelara s izjavom da joj je Dobruško vratio sve stvari navedene u tužbi, te da je time svim njenim zahtjevima udovoljeno.¹¹⁸ Ne možemo, dakako, znati je li tužiteljica naknadno našla ili izmislila svjedoka, ili je pak vrlo vješto taktizirala, čuvajući svjedoka za kasnije, kao novu mjeru pritiska. Kako god bilo, postigla je željeni efekt, jer je svjedokov iskaz preokrenuo situaciju u njezinu korist i pokrenuo optuženika u smjeru kompromisa.

4. Osveta

Osveta je jedan od kamena kušnje za pravni poredak srednjovjekovne države. Suočavajući se s vrlo otpornim društvenim mehanizmom koji sam sebe dalje generira, državna se vlast morala prema njemu odrediti. Haranje osveta djelovalo je destabilizirajuće na zajednicu i ljuljalo temelje poretka. S druge strane, suzbijanja i zabrane - ako nisu bile djelotvorne - rušile su autoritet i vjerodostojnost vlasti. Svaka je zajednica, stoga, definirala strategiju odnosa prema osveti, procjenjujući dobitak i rizik. Statuti Firenze, Siene i Bologne iz 13. i 14. st. tražili su kompromisni put: osvetu nisu sasvim zabranili, ali su nekažnjivost ograničili na jednokratni obračun, i to žrtve s počiniteljem prethodnog zločina.¹¹⁹ U praksi, međutim, nije se uspi-

¹¹⁷ Alfred Soman, »Deviance and Criminal Justice in Western Europe, 1300-1800: An Essay in Structure. *Criminal Justice History* 1 (1980): 7-8; M. Sbriccoli, »'Vidi communiter observari': 240, 254.

¹¹⁸ *LI*, sv. 21, f. 43v.

¹¹⁹ Za Sienu i Firenzu vidi: W. M. Bowsky, »The Medieval Commune and Internal Violence: Police Power and Public Safety in Siena 1287-1355.« *American Historical Review* 73 (1967-68): 12; za Bolognu vidi: S. Rubin Blanshei, »Criminal Law«: 5; za Firenzu vidi: John Larner, »Order and Disorder in Romagna 1450-1500.«, u: *Violence and Civil Disorder in Italian Cities 1200-1500*, ur. Lauro Martines. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press, 1972: 68.

jevalo spriječiti lance osvete i upletanje srodnika, jer je u igri bila vrlo važna vrijednost: obiteljska čast.¹²⁰ Ustvari, državnom se represijom osveta nije mogla iskorijeniti dokle god je bio vitalan paralelni sustav društvenih normi koji je tek osvetu smatrao pravom zadovoljštinom i reparacijom počinjenog zla. Dubrovački propisi - za razliku od spomenutih talijanskih statuta - nisu pokušali povući granicu između dopuštene i nedozvoljene osvete, već je svaki samovlasni obračun potpadao pod udar kaznenog sustava kao i bilo koji drugi zločin. Pače, ima primjera da je dubrovački sud izrekao dodatnu kaznu za djelo počinjeno iz osvete.¹²¹

Nemoguće je prosuditi koliko je osveta uzela maha u dubrovačkoj sredini a koliko su je vlasti uspijevale suzbijati: to je tipičan zločin s visokom »tamnom brojkom« zato što oštećenik nije podnio tužbu a druge prijave nije bilo, ili zato što se ne razabire da je upravo to bio motiv počinjenog djela. Ipak, pokojeg traga u izvorima ima. Primjerice, 1349. pokrenut je inkvizicijski postupak zbog ranjavanja Maroja de Çereua. Đivo de Sorento je na njega u svađi potegnuo mač, no Maroje je tek kod kuće primijetio da je ranjen. Izašao je potražiti Điva kako bi se osvetio (*causa inueniendi eum et faciendi uindictam super ipsum Giuem*), ali su ga spriječili u provedbi namjere.¹²²

Međutim, »prava« osveta nije ona u kojoj se u prvoj srdžbi uzvrati za počinjeno djelo, već ona kod koje ruku osvetnika vodi želja da povrati okaljani ugled i čast. Ponekad su okolnosti bile takve da se na osvetu čekalo dugo, vrebajući zgodnu priliku. Na primjer, 1426., sedam godina nakon što je počinjeno ubojstvo među Dubrovčanima nastanjenima u trgovištu Drijeva na ušću Neretve, članovi šire obitelji žrtve dvaput su bezuspješno pokušali smaknuti ubojicu.¹²³

Do osvete je dolazilo i kada se oštećenik, odnosno društvena grupa kojoj je pripadao i koja se identificirala s njegovom sudbinom, pobjao da će reakcija pravosuđa biti preblaga, odnosno da kazna neće odgovarati nanesenom zlu. Najzanimljiviji dubrovački primjer je slučaj svećenika Barbija

¹²⁰ T. Dean i K. Lowe, »Writing the history of crime«: 14.

¹²¹ Ratko Stipanović osuđen je zbog ranjavanja Nikole Dinčića na novčanu kaznu, a zbog toga što se drznuo na osvetu (*propter eius audaciam in volendo vindictam facere*) na mjesec i pol dana zatvora (*LM 1401-1404*, f. 53v).

¹²² *LM 1348-1350*, ff. 27-28.

¹²³ Vera Čučković, »Krvna osveta u srednjovekovnom bosanskom pravu.« *Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu* 19 (1971): 259-260.

Longa¹²⁴ koji je 1284. odsjekao nos redovnici Miri, trajno je time obilježivši kao ženu koja je prekršila pravila seksualnog ponašanja.¹²⁵ Longo se najprije skrivao u ženskom samostanu (!), a zatim pobjegao morskim putem; tek kada se već bio dobro udaljio, mletačke su ga vlasti uhitile i vratile u Dubrovnik. Već prije nego što je stigao natrag uskomešali su se srodnici oštećenice i skupina plemića, staleža kojem je pripadala osramoćena dumna. Naime, ono što se u skladu s propisima moglo očekivati od sudske presude (najviše globa od 75 perpera) sukobljavalo se s njihovim shvaćanjem kakvu je kaznu Longo zaslužio (odsijecanje nosa i ruke, odsijecanje noge, možda i smrtna kazna). Razmišljali su o tome da se obrate knezu sa zahtjevom da sudi po pravdi a ne propisima (*si ipse uult nobis facere iusticiam de presbitero et non rationem*), kao nekom kompromisnom putu u kojem bi se njihov osjećaj za pravičnost ipak realizirao kroz pravosudni kanal. No naposljetku su uzeli stvar u svoje ruke i pri provođenju Longa u pritvor pokušali ga otetiti, linčovati ili osakatiti kako bi osvetili nanesenu sramotu (... *ad uindicandum ontam*...). Taj pokušaj osвете nije uspio jer su ga spriječili kneževi službenici, a protiv glavnih krivaca poveden je kazneni postupak. Njegov završetak nije sačuvan, pa ne znamo kako su kažnjeni, no svakako je državna vlast uspjela dokazati svoj autoritet i pokazati da »svog« okrivljenika neće prepustiti osvetnicima. U drugom, manje živopisnom slučaju iz iste godine došlo je prvo do svade između Paska Marinellija i Andrije de Paleologo u svezi s nekim navodnim muškim uspjesima potonjeg kod Marinellijeve rođakinje. Budući da je Marinelli smatrao da mu je povrijeđena čast, postavio je neuspješnu zasjedu; kasnije su ga presreli Andrija i njegov rođak Nalješko te je došlo do lakšeg fizičkog obračuna zbog kojeg je Pasko pokrenuo postupak. Međutim, njegov rođak Slavo Marinelli nije smatrao dovoljnim stvar prepustiti sudu, već je riječima i tvorno napao Andriju. Sud je postupak popratio čitavim nizom zapovijedi (*preceptum*) popraćenih prijetnjom visokim globama kako bi zaustavio lanac osveta.¹²⁶

¹²⁴ Dokumenti o tom slučaju sadržani su u *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* VI, izd. T. Smičiklas. Zagreb: JAZU, 1908: 499-500, 510-511, 531-532, 545-547, br. 416, 427, 450, 463; *LM 1284-1285*: 195-196, 199-202, br. 508, 509, 513.

¹²⁵ Takvo značenje odsijecanja nosa može se iščitati iz niza srednjovjekovnih sudskih spisa (u kojima se javlja kao povreda ili prijetnja), ali i ponekog propisa. Na pr. u Dubrovniku su 1366. donesene odredbe kojima se služavkama pod prijetnjom odsijecanja nosa zabranjuje da uvode mladiće u gospodarevu kuću (*Libri reformationum* IV, izd. J. Gelcich. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, XXVIII. Zagreb: JAZU, 1896: 53).

¹²⁶ *LM 1284-1285*: 196-197, br. 510 i 198-199, br. 512.

Zanimljive antropološke podatke o krvnoj osveti sadrži zatonski slučaj iz 1473., kada je obitelj Prvka Trkulića tražila glavu Marina Cicerovića, jer je u njihovim očima bio kriv za Prvkovu smrt u tamnici u koju ga je Cicerović dao zatvoriti zbog duga.¹²⁷ Rodaci ubijenog još su u sklopu pogrebnog obreda nad otvorenim grobom zazivali krv i pozivali na osvetu. Krvnu osvetu nazvali su »bosanskim običajem« (... *more et consuetudine Bosnensium, hoc est sanguinem pro sanguine redi et effundi*), nesvjesni toga da njihov čin nedvojbeno svjedoči o zastupljenosti tog društvenog mehanizma upravo na dubrovačkom području.¹²⁸ Kazneni sud zabranio je uznemiravanje Marina i njegove obitelji pod prijetnjom šestomjesečnog zatvora i 100 groša globe.¹²⁹

Radi sprječavanja osvete sud bi ponekad tijekom postupka ili uz osudu izdao zapovijed (*preceptum*) kojom bi zabranio daljnje obračune; shodno konkretnim okolnostima, zabrana se mogla odnositi na čine i riječi, na neposredne napade ili izvedene putem trećih osoba, na pojedince ili čitave obitelji.¹³⁰ Cjelovitu analizu sadržaja instituta zapovijedi (*preceptum*) u statutarnim propisima i sudskoj praksi dalmatinskih gradova proveo je L. Margetić, ukazujući na srodnosti s langobardsko-franačkim pravom.¹³¹ Autor je

¹²⁷ V. Čučković, »Krvna osveta«: 258-259.

¹²⁸ Ishitren je autoričin zaključak da je obitelj Trkulića u 15. st. "živjela i ponašala se po bosanskim običajima", jer počiva na pogrešnoj pretpostavci da je područje Zatona Dubrovačka Republika stekla 1399. godine (V. Čučković, »Krvna osveta«: 258); upravo suprotno, taj je prostor bio dijelom najstarijeg dubrovačkog teritorija (Astarea). Mislim da se radi o tome da se običaj krvne osvete samo nazivao "bosanskim" jer je bio vitalniji u feudalnoj Bosni, gdje nije bilo jake središnje vlasti.

¹²⁹ Čini mi se vrlo vjerojatnim da je autorica krivo pročitala "groša" umjesto "perpera". U to vrijeme sve su se kazne izricale u perperima, dubrovačkom obračunskom novcu, a i prijetnja globom od 8 perpera (koliko približno preračunato iznosi 100 groša) čini mi se neuvjerljivo niskom.

¹³⁰ Na pr. *LM 1284-1285*: 194, br. 392; 128, br. 397; 140, br. 418; *LM 1312-1313*: 196, br. 49; 199, br. 51; *LM 1348-1350*, f. 55; *LM 1372-1374*, ff. 29v-30r.

¹³¹ Lujo Margetić, »Zapovijed (preceptum) - nedovoljno poznata kaznena ustanova našega starijeg prava.« *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 46 (1996) 4: 343-355. Bogatstvu primjera koje Margetić koristi da bi osvijetlio različite aspekte ovog instituta možemo dodati još jedan detalj iz neobjavljene dubrovačke građe. Godine 1461. vjerodostojne osobe dojavile su knezu i Malom vijeću da Marin sin Nika de Sorgo često prijeti svojoj zaručnici Anukli, kćerki Andrije de Bobalio, koju u narednu nedjelju treba kao nevjestu dovesti u svoj dom, te da se ne ponaša pristojno prema budućem svekru Andriji, njegovoj ženi Maruši i njihovoj djeci. Vijeće je odlučilo *de imponendo ipsi Ser Marino penas infrascriptas ad eius prauitatem cohibendam*. Podrobno razrađujući niz hipotetskih situacija, spomenuta zapovijed uspostavlja dokazne predmnjeve na Marinov teret: ako Anukla bude ubijena, ranjena ili osakaćena, *intelligatur ipsum Ser Marinum et*

pokazao da je zapovijed upravna mjera usmjerena na sprječavanje toga da napetosti među pojedincima ili društvenim grupama prerastu u izgrede; onima koji taj nalog ne bi poslušali prijetilo se da će po kratkom postupku biti kažnjeni posebnom strogom kaznom.¹³² Budući da izdavanje zapovijedi nije bilo regulirano propisima, već u cijelosti prepušteno prosudbi suda, u dubrovačkoj kaznenoj praksi ova se mjera koristila s vrlo promjenjivom učestalošću.¹³³

5. Nagodba

Budući da se nagodba i pomirenje stranaka odvijaju u prostoru izvansudskog, dispozitivnog, običajnog i (pretežno) usmenog, prirodno je da statutarnim pravom nisu detaljno regulirani.¹³⁴ Zanimljivo je da se Dubrovački statut (u odredbi iz 1293.), kao i bolonjski u redakciji koja je gotovo istodobna (1288) bave jedino pitanjem kakav je učinak takve stranačke pomirbe na presudu koja je donesena zato što se optuženik nije odazvao sudu te je osuđen iz ogluhe.¹³⁵ Oba su statuta mogućnost obnove postupka uvjetovala time da zločinac i žrtva, odnosno njezina obitelj, miroljubivo i sporazumno razriješe svoj odnos (*pax et concordia*).¹³⁶ Na osnovu tog čina ukidao se izgon iz ogluhe i javna vlast reintegrirala je prijestupnika u

non alium commisisse dictum delictum sine ullo alio probatione genere, a ako bi njegovi svekar, svekrva ili tko od njihove djece bio ubijen ili teško ranjen, smatrat će se da postoji dovoljan indicij za torturu *tunc dictus Ser Marinus sine alio indicio habeatur pro suspecto et poni debeat ad torturam tamquam si haberentur manifesta indicia contra ipsum* (*Acta Minoris Consilii*, sv. 15, f. 175v).

¹³² Definiciju vidi u: L. Margetić, »Zapovijed«: 350. Za vrlo srodnu praksu u Firenci u 15. st. vidi: Andrea Zorzi, »Aspetti e problemi«: 534-547; za primjer iz Perugie vidi: M. Sbriccoli, »Vidi communiter observari«: 257.

¹³³ Tako je izrečena 10 puta u 77 slučajeva iz 1312-1313., a u samo četiri od 173 iz 1348-1350.

¹³⁴ Zanimljiva je odredba *Korčulanskog statuta* (red. A, 6 i 7) koja od oštećenika zahtijeva da prijavi krađu i zabranjuje mu nagodbu. Ako bi knez za krađu ipak doznao, mogao je kazniti i pokradenog. Na temelju ovoga može se pretpostaviti da je nagodba inače u načelu obustavljala sudski postupak (jer bi se u suprotnome kompromis jednostavno mogao ignorirati i ne bi bilo potrebe ni za kakvom statutarnom odredbom o tome).

¹³⁵ U *Dubrovačkom statutu* ta se mogućnost spominje kod ubojstva (VI, 29).

¹³⁶ *Bolonjski statut* IV, 22 i *Dubrovački statut* VI, 29. Donekle je srodna i odredba *Splitskog statuta* IV, 17.

državnu zajednicu, dajući mu zaštitu koja iz toga proizlazi, ali također tražeći da odgovara za svoje djelo. Time se restaurirao autoritet državne vlasti, poljuljan polu-uspjehom prvog postupka i istodobno jamčilo da osvete neće biti i da je društveni sukob razriješen.

Ovu funkciju nagodbe demonstrira jedan slučaj iz 1372. Protiv nekog Dubrovčanina poveden je inkvizicijski postupak jer je orobio i ranio Konavljjanina Rađena, slugu podstrigača Marka. Optuženik se nije odazvao sudskom pozivu i osuđen je iz ogluhe. Pola godine kasnije zabilježena je formalna izjava gospodarevog sina (kao zastupnika onoga kome je nanesena šteta) da je za oba djela postignut sporazum, da je u potpunosti namiren i da stoga odustaje od sudskog progona.¹³⁷ Devet dana kasnije sudu je pristupio optuženik i priznao djelo, nakon čega je oslobođen.¹³⁸ Međutim, ima i slučajeva koji su se odvijali mimo onog što je propisano statutom. Đive de Sorento, optužen zbog ranjavanja Maroja de Čereua, pozvan je pred sud 9. travnja 1349. Budući da u roku od tri dana nije pristupio, donesena je kontumaciona presuda (novčana kazna od 25 perpera za ranjavanje i još pola povrh toga zbog ogluhe). Ipak, 16. travnja iznio je svoju obranu, bez ikakve naznake u spisu da je postignuto pomirenje.¹³⁹ Pače, budući da je ujedno uložio protutužbu, vrlo je vjerojatno da nagodbe nije bilo.¹⁴⁰ Dakle, predmet je bio obnovljen suprotno odredbama o obvezatnoj nagodbi.

Ustvari, do nagodbe je u dubrovačkoj praksi dolazilo u svako doba i u raznorodnim situacijama.¹⁴¹ Osobe su se čak mogle unaprijed sporazumno

¹³⁷ Formula glasi: *Zane filius Marchi çimatoris facit manifestum quod de tota lamentatione suprascripta tam de robatione quam de percussionibus facta dicto Radiono fecerunt (!) remissionem, quietationem et pactum de ulterius non petendo, et dicit cum alia re quam habuisset cum ipso de tempore preterito usque ad diem presentem anichilatas omnes lamentationes et scripturas siue testes quos et quas haberet supra ipsum.*

¹³⁸ *LM 1372-1374*, f. 50. Značajno je istaknuti da je u svim primjerima iz građe nakon pomirbe i ukidanja oglušne presude sud optuženika proglasio nevinim i oslobodio ga (*LM 1401-1404*, ff. 55-57; 155-157v; *LI 1487*, f. 87 i 208 rv).

¹³⁹ Iz drugog arhivskog zapisa saznajemo za mogućnost "povrata u prijašnje stanje" zbog popuštanja roka za pristup sudu (*fuit sibi remissa contumacia*), nakon čega je sud ipak razmotrio optuženikovu obranu (*LM 1372-1374*, ff. 217v-218).

¹⁴⁰ *LM 1348-1350*, ff. 27-28.

¹⁴¹ O nagodbi/pomirenju u talijanskim gradovima, napose Perugi, vidi: Massimo Vallerani, »Pace e processo nel sistema giudiziario del comune di Perugia.« *Quaderni storici* N.S. 101 (1999): 315-353.

odreći prava na sudsku zaštitu. U jednom slučaju kamenar Toma htio se pridružiti dvojici koji su kockali, no oni su ga odbili procijenivši da nema novaca. Pale su uvrede, a kada je Stançe de Monç krenuo prema njemu, Toma je predložio da se potuku, s tim da stvar ne iznose pred sud (*et vis tu provam mecum et non fiat accusa*). No, kako je u tuči izvukao kraći kraj, ipak je ustao tužbom. Sud se nije smatrao vezan njihovim dogovorom te je proveo postupak i obojicu osudio na jednaku globu.¹⁴² Nagodba je mogla uslijediti i odmah nakon zločina. Primjerice, 1285. došlo je do tuče između Vida Prodanellija i nekog Slavena, pri čemu je potonji povrijeđen. Oštećenik je odmah prihvatio nagodbu (*et concordavit se mecum*), tj. primio neke predmete u ime naknade, uz obećanje da će se suzdržati od daljnjih obračuna. Unatoč takvom dogovoru, poveden je sudski postupak, vjerojatno po službenoj dužnosti.¹⁴³ Kompromisi između počinitelja zločina i oštećenika sklapali su se također u svim stadijima kaznenog postupka, najčešće odmah nakon što je tužba podnesena. Nagodba je mogla strankama biti poželjna i nakon pravorijeka, jer je oštećeniku jamčila izvjesniju i bržu zadovoljštinu, a optuženiku povećavala izgleda za pomilovanje odnosno ublaženje kazne.¹⁴⁴

Ponekad se iz kakvog slabašnog pisanog traga i čitavog tijeka slučaja može dosta uvjerljivo pretpostaviti da je u igri bila nagodba. Primjerice, u inkvizicijskom postupku pokrenutom na temelju liječničke prijave o ranja-

¹⁴² LM 1312-1313: 179-180, br. 11. Nasuprot tome, doktrina je smatrala da ovlaštenik ne može pokrenuti akuzacijski postupak ako se svog prava izričito ili prešutno prethodno odrekao (G. Zordan, »Il diritto e la procedura criminale«: 101).

¹⁴³ LM 1284-1285: 128, br. 396 (dio teksta nije sasvim jasan). Kada je 1415. netko iz skupine plemića Raduli, ženi Mihovila Dobrosaljića zbacio oglavlje i oteo naušnice, drugi ih je pokušao vratiti uz molbu da ih ne tuži (LM 1415-1417, f. 7rv). U slučaju iz 1423. neka Radosava je Paskuši, ženi Ratka Radinovića ukrala tkanine iz škrinje. Kada je doznala da se oštećenica sprema tužiti je, došla ju je moliti neka to ne učini a da će joj ona vratiti ukradeno (... *rogans ipsam Pascusam ne eam accusaret de furto promittens ipsi Pascusse reddere seu dari duas petias pani lini*). Paskuša je, međutim, ostala pri svojoj nakani da pravdu utjera sudskim putem (LM 1423, f. 219v).

¹⁴⁴ U dubrovačkim srednjovjekovnim izvorima nisam o tome, zasada, našla nikakvog pouzdanog traga; u kasnijim razdobljima to je, međutim, bilo uobičajeno (vidi: Nella Lonza, »The policy of pardon in the eighteenth-century Republic of Dubrovnik.«, u: *Le pardon*, ur. Jacqueline Hoareau-Dodinau, Xavier Rousseaux i Pascal Texier. /Cahiers de l'Institut d'Anthropologie Juridique, 3/. Limoges: PULIM, 1999: 472-473). Za Bolognu usp. T. Dean, »Criminal justice«: 36-37. Zanimljiva je odredba *Splitskog statuta* da se nagodba (*pax et concordia inter partes*) postignuta u završnom stadiju postupka (u roku od pet dana nakon što je optuženik pozvan da se obrani) treba odraziti na visinu kazne, tako da se ona smanji za četvrtinu (IV, 7).

vanju, saslušan je prvo oštećenik pa tuženik, koji je priznao djelo; premda su zločin i njegova posljedica nedvojbeno dokazani, presude nema, što ukazuje na eventualnu nagodbu.¹⁴⁵ U drugom slučaju iz 1350. Vita de Getaldo posumnjao je da mu je Vlaho, nezakoniti sin pokojnog Radmila Plutice, na ribarnici odsjekao kesu s novcima; kad ga je pronašao i optužio, osumnjičenik je djelo priznao pred svjedocima, dio vratio a za dio našao jamca. Tužba sudu podnesena je »za svaki slučaj«, ali postupak nije odmaknuo dalje od optužnog akta jer je izvansudska zadovoljština bila dostatna.¹⁴⁶ Iste godine došlo je do sukoba između Radoslave, priležnice Junija de Sorento, i njegove kćerke Tise. Potonja je pokušala Radoslavi odnijeti neke stvari iz kuće, navodno po očevom nalogu, čemu se ova usprotivila. Tisa je odustala od svoje nakane, a pred sudom odmah priznala djelo. Činjenice, dakle, uopće nisu bile sporne i postupak je kancelar prekrizio kao »gotov«, premda nema ni osuđujuće ni oslobađajuće presude.¹⁴⁷ U sukobu do kojeg je došlo u utvrdi, općinski glasnik Milgost ranio je mačem po glavi i ruci svog kolegu Alegrina. Istog dana oštećenik je podnio tužbu i predložio još trojicu glasnika kao svjedoke, no postupak se nakon toga prekida bez saslušavanja svjedoka. Ne može se dokazati, ali je logično pretpostaviti da je sukob, koji se dogodio među osobama koje svakodnevno surađuju relativno brzo izglađen, možda posredovanjem onih pred čijim je očima došlo do napadaja. Niz godina nakon što je u trgovištu Drijeva na Neretvi jedan dubrovački podanik ubio drugog, šira obitelj žrtve dvaput je pokušala smaknuti ubojicu. Potonji je 1426. zbog toga podnio tužbu pred dubrovačkim sudom, no nakon nekoliko mjeseci je povukao.¹⁴⁸ Što je bilo na stvari ne znamo točno, no možemo pokušati rekonstruirati. Nepoznato je jesu li ova dva atentata bili jedini pokušaji osvete u sedam godina proteklih od smrti njihovog srodnika; možda im u međuvremenu onaj koji je trebao »platiti za svoj čin« nije bio dostupan. Najzanimljivije je kolebanje onoga kome su radili o glavi. Povlačenje tužbe teško da se može pripisati prijetnjama, jer veće pogibelji od one u kojoj se našao ni ne može biti. Zato se vjerojatnim čini neki oblik pomirbe i izvansudskog zaključenja sukoba (možda uz plaćanje krvarine).

¹⁴⁵ *LM 1372-1374*, f. 81v.

¹⁴⁶ *LM 1348-1350*, f. 94v.

¹⁴⁷ *LM 1348-1350*, f. 119v.

¹⁴⁸ V. Čučković, »Krvna osveta«: 259-260.

Iz nagodbenog mehanizma izrastao je i poseban institut kaznenog prava: zaključenje braka koje briše odgovornost za zlodjelo silovanja. Još je statutom bilo predviđeno da se neće kazniti silovatelj ako postigne sporazum s oštećenom stranom (*si de comuni sit voluntate*)¹⁴⁹ o reparatornom vjenčanju. U jednom slučaju iz 1446. možemo pratiti koji su bili uglavci takvog sporazuma. Živko Radovčić iz Šumeta bio je više mjeseci pritvoren zbog silovanja Punice, kćeri Bogdana Miošića, podložnika roda Kotrulj.¹⁵⁰ Pred sudom je »spontano i slobodno« obećao (*sponte et libere promisit*) da će oženiti Punicu čim ona napuni zakonitu dob, a ako ona to ne bude htjela već se bude željela udati za drugog, da će dati 50 perpera za njezin miraz. Izvršenje obveze zajamčili su Živkova majka Petruša i brat Ivan. Ovakav sporazum potvrdio je sud odlukom u obliku presude (*et sic etiam per sententiam dicti domini Rectoris et suorum iudicum suprascriptorum fuit iudicatum, terminatum et sentenciatum*), dodatno obvezujući Živka da Punicu, ako ona pristane na brak, povede svome domu (*ducere domum pro consumacione matrimonii*) najkasnije u roku od dvije godine.¹⁵¹ Sudski je akt, dakle, sankcionirao nagodbu i dao joj snagu presude.

Kakav će biti pravni učinak pomirenja i nagodbe zavisilo je, dakako, od interesa državnih institucija da počinitelj bude kažnjen. Ako se radilo o djelu koje je bilo prvenstveno »privatna stvar«, oštećeniku je bilo prepušteno na volju hoće li uopće povesti sudski postupak, hoće li predlaganjem svjedoka aktivirati dokazivanje, hoće li se nagoditi i uz koje uvjete.¹⁵² Međutim, ako je zločin bio takve prirode da je za progon bila zainteresirana i javna vlast, veća je bila vjerojatnost da će se sudski postupak provesti u cijelosti, nezavisno od toga je li bilo kakve nagodbe s oštećenikom.¹⁵³

¹⁴⁹ Pri tome vjerojatno nije bio presudan pristanak žrtve, nego onih koji odlučuju o udaji ženskih članova obitelji (*pater familias*). Kada bi se u ovom slučaju dozvoljavalo da do riječi dođe žena i da presudna bude njezina volja, poljuljalo bi se jedno od osnovnih društvenih načela, jer bi se moglo fingiranjem silovanja zaobilaziti obiteljske strategije.

¹⁵⁰ Silovana Punica bila je vjerojatno nedorasla djevojčica, jer su prema dubrovačkim propisima djevojke postajale punoljetnima s dvanaest godina (*Dubrovački statut VIII, 29 i 42*).

¹⁵¹ *Diversa cancellariae*, ser. XXV, sv. 59, f. 233.

¹⁵² Kod niza zločina u *Korčulanskom statutu* (redakciji B iz 1271.) izričito stoji da oštećenik koji se nagodio s počiniteljem gubi pravo na svoj dio kazne (c. 2, 5, 6, 7, 10-11, 13 i dr.). Sudsku satisfakciju zaslužuje samo onaj tko se obratio državnim institucijama.

¹⁵³ Gandinus navodi da je to opće stanovište doktrine (H. Kantorowicz, *Albertus Gandinus*: 194). Analiza materijala iz Perugie iz 13. st. pokazala je, međutim, da je preko polovine inkvizicijskih predmeta okončano zbog nagodbe među strankama (M. Vallerani, »I registri di processi di Perugia«: 286).

Bez obzira je li se izmirenje zločinca i žrtve odvijalo u uskom krugu i neformalnijem obliku, ili na javan i ritualiziran način, u pravilu nije bilo potrebe da sadržaj sporazuma bude redigiran u pisanoj formi. U čitavoj masi pregledanih kaznenih predmeta, tek uz nekoliko je nagodba registrirana i izrijekom označena kao razlog obustave postupka.¹⁵⁴ Primjerice, 1447. Franuša, kćerka Albanca Šuraka tužila je Radosava Repešića iz Lozice jer joj je opljačkao kuću, te predložila dvije svjedokinje. Nešto manje od dva mjeseca kasnije, zapisana je njezina izjava da joj je Radisav štetu potpuno namirio i da odustaje od daljnjeg postupka.¹⁵⁵ Godine 1423. Boljin Milošević iz Konavala tužio je Ljubišu Tvrtkovića jer ga je nožem duboko zasjekao po potkoljenici. Unatoč tome što je bio imenovan jedan svjedok, postupak nije odmaknuo dalje od tužbe. Tri i pol godine kasnije tužitelj je pred dubrovačkim kancelarom dao izjavu da je Ljubiši sa svoje strane oprostio zlodjelo i to zato jer je utvrdio da nije bio kriv.¹⁵⁶ Isto tako, jednom je izričito označeno da se postupak obustavlja voljom tužitelja.¹⁵⁷ Nadalje, u jednom kaznenom predmetu, priznajući na torturi i razne davno počinjene krađe, optuženik je navodio u kojim se slučajevima nagodio s okradenima i platio im naknadu.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Suprotno od toga, u bolonjskim sudskim spisima odustanak zbog nagodbe redovito je ubilježen, na što je možda utjecala i pristojba koja se pri tome plaćala (M. Vallerani, »I processi accusatori«: 779-780).

¹⁵⁵ *Franussa superscripta confessa fuit quod sibi integre solutum et satisfactum est a superscripto Radissauo et dixit nolle amplius procedere per superscripto lamento. Renunciando.* (LM 1447, f. 121).

¹⁵⁶ *Boglin Miloseuich accusator predictus consitutus in cancellaria Ragusii coram me Baptista cancellario infrascripto dixit et confessus est ac etiam in omnibus et per omnia liberavit et franchavit dictum Glubisam Tuertcouich accusatum predictum ab omnibus et singulis contentis in lamento supradicto pro quanto ad ipsum Glubissam pertinet et spectat. Et hoc ideo fecit quia ipse confessus est et dixit quod vere quesiuit et inuenit dictum Gluibissam in nullo esse culpabilem lamenti predicti et contentis in eo. Ideo ipsum Glubissam francauit et ex nunc franchatus sit ut supra. Renunciando.* (Lamenta de foris, sv. 5, f. 192v).

¹⁵⁷ Pribislav Pripčić tužio je svog slugu da je utekao odnijevši mu neke stvari. Ne znamo da li na temelju pomirenja ili oprosta, no postupak je obustavljen (*Cassum de voluntate dicti Pribislavi* - LM 1401-1404, f. 18).

¹⁵⁸ Postupak se vodio 1401. protiv Pribislava Bokšića koji je zajedno s družinom krao i pljačkao po dubrovačkom području, a sumnjalo se i da je bio umiješan u zavjeru. Na torturi je, između ostalog, priznao da je pred kojih desetak godina ukrao neke živine i ulišta Ostoji Blagniću iz Rijeke, no kasnije se s njime nagodio i platio mu štetu. Nekoliko godina kasnije okrao je Miloša Andrejića iz Čelopeka, no to mu potom i naknadio. Njegov se iskaz može smatrati vjerodostojnim, jer se u nizu drugih krađa, koje nisu bile ništa lakše, nije pozivao ni na kakve nagodbe (LM 1401-1404, ff. 13-14v).

Poznat mi je, zasada, samo jedan dubrovački primjer kada su nagodba i pomirenje zabilježeni u obliku isprave.¹⁵⁹ Naime, don Petar s Korčule tužio je 25. veljače 1445. Dobrihu Boljojevića i njegove nećake zbog krađe konja. Na prijedlog tužitelja, optuženik je bio pritvoren. Niti dva tjedna kasnije Petar i Dobriha suglasili su se i dogovorili (*deuenerunt ad infrascriptam conuentionem et pactum*) da će Dobriha biti pušten kući kako bi pokušao utvrditi kradljivce i prokazati ih oštećeniku. Ako mu to ne bi pošlo za rukom, doći će pred oštećenikovog punomoćnika u pratnji dvojice nećaka koji su s njime zajedno optuženi, te dovesti četvoricu koji su na dobru glas (među kojima uglavljaju da mora biti Vukac Bobanović), kako bi svi zajedno prisegnuli da Dobriha i nećaci nisu kradljivci. Ako Dobriha tako postupi, oslobađa se sumnje za taj zločin, a ako pak ovu mogućnost ne iskoristi do 8 dana nakon Uskrsa, dužan je snositi naknadu za tog konja.¹⁶⁰ Sustavni pregled arhivskih serija *Diversa notariae* i *Diversa cancellariae* možda bi otkrio još koje slično pomirenje. No, budući da dubrovačko statutarno pra-

¹⁵⁹ Može se pridodati isprava o pomirbi iz 1411. između predstavnika obitelji ubijenog bosanskog vlastelina Vladimira Vidosalića i Dubrovčana Vukoja Okrulja, ubojičinog brata, kojom se Vukojeva grana obitelji izuzima iz krvne osvete (V. Čučković, »Krvna osveta«: 262-263).

¹⁶⁰ Tekst nagodbe donosim u cijelosti. 10.03.1445. (na margini: *pactum et conuentio*). *Cum fit quod dum Petar de Curzolla fecit quoddam lamentum de furto eiusdem equi de quo lamento patet in lamentis de foris sub die XXV februarii proxime preteriti. Et Ser Franciscus de Benessa tamquam procurator dicti Dum Petri habens suspectum de dicto furto super Dobrichum Boglioëuich et nepotes dicti Dobrichi et dictus Dobrichus positus fuisset in carceribus ad petitionem dicti Ser Francisci procuratoris ut supra et relaxatus de uoluntate dicti Ser Francisci ambo deuenerunt ad infrascriptam conuentionem et pactum videlicet quod dictus Dobrichus accedere debeat ad domum et inuenire fures qui furati fuerunt dictum equum et ipsos manifestare dicto Ser Francisco ita quod ueritas de dicto furto possit reperiri. Et in casu quo dictus Dobrichus inuenire non posset dictos fures quod dictus Dobrichus uenire debeat ad dictum Ser Franciscum cum hominibus quatuor bone fame et conditionis et cum duo suis nepotibus qui etiam suspecti sunt de furto et jurare cum dictis suis nepotibus et dictis quatuor hominibus quod non sunt culpabiles de dicto furto; inter quos quatuor homines esse debeat Vochaç Bobanouich Vlacus. Et in casu quo dictus Dobrichus ostendat et manifestet dictos fures ut supradictum est, aut ueniet ad iurandum ut supradictum est, quod tunc ipse cum dictis suis nepotibus sit liber et absolutus a suspicionem dicti furti. Et dictus Ser Franciscus fecit terminum dicto Dobricho usque ad dies octo post Pascam Resurrectionis proxime futuram. Et in casu quo dictus Dobrichus non obseruaret suprascripta ad dictum terminum quod dictus Dobrichus sit debitor ad soluendum dictum equum dicto Ser Francisco. Et sic insimul conuenerunt dicte partes promittentes attendere et obseruare. Renunciantes. (*Diversa notariae*, ser. XXVI, sv. 28, f. 202).*

vo, za razliku od splitskog,¹⁶¹ nije kod pomirenja inzistiralo na obliku notarske isprave, pa niti pisanog akta, stranke su vrlo vjerojatno ovakve odnose iz delikta uređivale usmenim dogovorom, možda u kakvoj ritualiziranoj i javnoj formi, no bez angažiranja notara, što im je bilo jednostavnije i jeftinije. Naposljetku, možda kakvu ispravu temeljenu na pomirenju imamo pred očima a da to ne znamo. Naime, u Dubrovniku, trgovačkoj sredini s razvijenim institutima obveznog prava, nije bilo rijetko sklapanje apstraktnih ugovora.¹⁶² Kako iz njih nije vidljiva causa tražbine, može se raditi o bilo kojem obveznom odnosu, pa i onom proizašlom iz delikta.¹⁶³

Prema intenciji Statuta, postupak mirenja je uključivao daljnje rodake žrtve tek ako nije bilo srodnika u prvom stupnju (roditelji, djeca, braća),¹⁶⁴ no u praksi je u tome sudjelovala šira oštećenikova obitelj.¹⁶⁵ Na temelju malobrojnih primjera iz dubrovačke srednjovjekovne građe ne može se ta srodnička skupina jasno odrediti, no logična je pretpostavka da je to u osnovi ona ista grupa koja bi se smatrala pozvanom osvetiti zločin. Na optuženikovoj se strani srodnici spominju tek kao oni koji isplaćuju naknadu,¹⁶⁶ no sigurno su - barem bližnji - bivali redovito uključeni u pos-

¹⁶¹ *Splitski statut* propisivao je da nagodba mora biti ili u obliku javne isprave ili uglavljena pred sudom (IV, 7). U Firenzi se nagodbe povodom kaznenog djela javljaju u notarskim registrima već potkraj 13. st., da bi potkraj 14. i u 15. st. postajale sve učestalije (M. Becker, »Changing Patterns of Violence«: 284-285).

¹⁶² Na pr. *Spisi dubrovačke kancelarije* I: 245, br. 786; *Spisi dubrovačke kancelarije* IV, izd. Josip Lučić. Zagreb: JAZU, 1993: 155, br. 620.

¹⁶³ S nekom vjerojatnošću mogli bismo pretpostaviti da se radi upravo o tome kada bismo imali (nedovršeni) zapis o kaznenom predmetu pred sudom i istodobni ugovor tih osoba s odgovarajućim uglavcima.

¹⁶⁴ *Dubrovački statut*, VI, 29, 5.

¹⁶⁵ Poznata su nam dva primjera s početka 15. st. U jednome nastupaju pri pomirenju na strani oštećenika njegova tetka i rođak s dvojicom sinova (*LM 1401-1404*, ff. 55-57). U drugome su obuhvaćeni majka ubijenog, sestra, baka s majčine strane, ujak te dva dalja srodnika (*LM 1401-1404*, ff. 155-157v); otac žrtve više nije bio na životu, a srodnika s očeve strane, čini se, u Dubrovniku nije ni bilo jer je ubijeni Jakša bio potomak dubrovačkog kancelara Pone de Stambertis koji je doselio iz Pistoie (usp. Constantinus Jireček, »Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner.« *Archiv für Slavische Philologie* 26 (1904): 188-189). Za dubrovačku praksu u 18. st. vidi: Nella Lonza, »Criminal Justice Perspective on Social Groups: The Eighteenth-Century Dubrovnik Case.« *Dubrovnik Annals* 4 (2000): 96-97.

¹⁶⁶ Na pr. sestra klesara Tomka Vukosaljića platila je naknadu oštećeniku (*LI 1487*, f. 87 i 208 rv).

tupak mirenja i sklapanja nagodbe, ako ništa drugo kao posrednici u pregovorima kada je sam krivac bio u bijegu.

Budući da su se, ako ne već i sama nagodba, a ono mirenje i pregovaranje odvijali usmeno, tijekom postupka i posrednici nisu nam poznati. Vidi se tek da se pomirba kod težih zločina dosizala mučno, nakon proteka niza godina.¹⁶⁷ Možemo pomišljati da su se oko mirnog i sporazumnog razrješenja sukoba obično angažirali srodnici, prijatelji i susjedi, možda poglavari lokalne zajednice, crkvene jedinice i bratovštine, a eventualno i sam sud. Samo u jednom slučaju razaznaju se stvarni likovi posrednika. Rukota Hodimirov i njegovo društvo ukrali su 1285. bačvicu s vinom koja je pripadala dubrovačkom knezu Egidiju Quirinu, odnijeli je na Šipan i ispili. Kako se knez ražestio, u strahu su isprva htjeli pobjeći s otoka, no našla su se ipak dva posrednika. Knežev vikar Miho de Cluno zamoljen je neka izmoli kneza da ih poštedi; navodno je njegova misija bila uspješna i knez je prihvatio da mu vino nadoknade nakon berbe. Izgleda da se Klement de Mostacia sam ponudio da će u ime prijestupnika posredovati kod kneza, te je po njegovoj tvrdnji knez pristao primiti drugu bačvu vina, osudivši ih na istovrsnu naknadu u korist komune. Bez obzira koja od verzija bila istinita, ukazuju se figure posrednika, oba iz plemićkog sloja.¹⁶⁸ Može se reći da se u izboru onih koji će nastojati polučiti kompromis ostvaruje »načelo zajedničkog nazivnika«, jer su za uspješno posredovanje potrebne društvene spone s obje sukobljene strane.

Koliko se iz vrela može razabrati, posljednji se čin pomirenja odvijao kroz ritual, u nazočnosti obiju strana, te je bivao »zapečaćen« cjelovom (*osculum pacis*).¹⁶⁹ Ponekad su se i razmjenjivali darovi a novi odnosi bili učvršćeni bratimljenjem ili kumstvom.¹⁷⁰ Oprostom zločina nije se samo razrješavao konkretni društveni sukob, već i ozbiljavala kršćanska ljubav (*bonus et perfectus amor*) - mir i sklad višeg stupnja.¹⁷¹

¹⁶⁷ Na pr. Nikša Kristić ishodio je nagodbu i oprost tek više od tri godine nakon što je smrtno ranio Lukšu, sina Vlaha Radovanovog (*LM 1401-1404*, ff. 55-57).

¹⁶⁸ *LM 1284-1285*: 97-98, br. 306.

¹⁶⁹ Na pr. *LM 1401-1404*, ff. 55-57.

¹⁷⁰ Poznati su nam takvi rituali upriličeni između dubrovačkih podanika i podložnika bosanskih feudalaca (V. Čučković, »Krvna osveta«: 262-263, 266-268).

¹⁷¹ *LM 1401-1404*, ff. 55-57.

6. Zaključak

Iz sudske građe srednjovjekovnog Dubrovnika može se rekonstruirati nekoliko modela kaznenog postupka. »Čisti« akuzacijski postupak sa simetričnim položajem tužitelja i optuženika, koji se ne razlikuje bitno od građanskog procesa, nestaje iz prakse u drugoj polovici 13. stoljeća, istodobno kad i u talijanskim gradovima i (s malim vremenskim pomacima) u dalmatinskim komunama. Zamjenjuju ga dva procesna modela koji će obilježiti kazneno suđenje u Dubrovniku kroz niz narednih stoljeća: asimetrični akuzacijski postupak s potisnutom pozicijom optuženika i redoviti inkvizicijski postupak. Osnovni kriterij po kojem se razdvajaju jest oficijelnost/dispozitivnost progona, dok razlike u tijeku postupka nisu izražene (načelo sudske dominacije).

Inkvizicijski postupci, namijenjeni progonu i kažnjavanju teških zločina nepoželjnih za društvenu zajednicu/državu, u praksi su se širili preko zamišljenih rubova, sve do privatnih obračuna i bagatelnih prijestupa. Državna vlast, koja pokreće i sudski mehanizam, granala je funkcije i učvršćivala poredak, osobito u drugoj polovici 14. i prvoj polovici 15. stoljeća. Kažnjavanje se sve jasnije sagledavalo kao poluga društvene kontrole i jamstvo dobrog stanja u državi. Postupna transformacija penalnog sustava (od novčane kazne prema zatvorskoj) i efikasniji (inkvizicijski) postupak kojim sud upravlja od početka do kraja pripadaju arsenalu mjera na kojima je državna vlast temeljila represivnu funkciju.

S izuzetkom Venecije,¹⁷² talijanski gradovi - u kojima je u kasnom srednjovjekovlju vlast preuzimala oligarhija odnosno Signoria - poznavali su napetosti kakve u Dubrovniku nisu postojale: društvo je ondje bilo premreženo klanovima i klijentelizmom i postojale su strukture moći konkurentne državnoj vlasti, koje su favorizirale vlastite izvansudske mehanizme rješavanja sukoba (od osvete do pomirenja i nagodbe). Istodobno su bujale stalne i privremene represivne institucije državne vlasti zadužene za kazneni progon.¹⁷³ Inkvizicijski postupci i, još više, izvaninstitucionalne mjere samo-

¹⁷² Vidi: Elisabeth Crouzet-Pavan, »Violence, société et pouvoir à Venise (XIVe-XVe siècles): Forme et évolution de rituels urbains.« *Mélanges de l'Ecole Française de Rome* 96/2 (1984): 921.

¹⁷³ Za Bolognu vidi: T. Dean, »Criminal justice«: 30-31 i 38-39. Sažeto o razvitku talijanskih gradova vidi: Lauro Martines, *Power and Imagination: City-States in Renaissance Italy*. London: Allen Lane, 1980: osobito 91-93 i 125-220.

pomoći i nagodbe konkurirali su akuzacijskom progonu.

Naprotiv, u srednjovjekovnom Dubrovniku golema većina kaznenih postupaka pokretala se oštećenikovom tužbom. Štoviše, te su tužbe kroz drugu polovicu 14. i u 15. st. postajale sve učestalije. Na pitanje zašto je dubrovački trend drugačiji od onog u gradovima Apeninskog poluotoka odgovor se može potražiti u nekoliko pravaca. Ponajprije, u procesnom pravu talijanskih gradova tužitelj je bio izložen znatnim rizicima i troškovima (plaćanje globe u slučaju neuspjeha u dokazivanju ili odustanka od tužbe, popraćeno novčanim jamstvom; sudska pristojba), pa su oštećenici umjesto tužbe počeli koristiti posredne načine pokretanja pravosudnog mehanizma, obavještavajući o zločinu predstavnike vlasti i čekajući da oni otvore postupak po službenoj dužnosti.¹⁷⁴ U Dubrovniku nije postojao motiv koji bi oštećenike preusmjeravao na indirektno iniciranje postupka, jer nisu prijetile nikakve štetne posljedice tužitelju koji djelo ne bi uspio dokazati ili bi odustao od progona. Za tužitelja je izvansudsko uređenje odnosa bilo primamljivo, jer je moglo biti gipkije (u obliku satisfakcije), brže i povoljnije (počinitelju bi se »isplatilo« žrtvi isplatiti dio onoga što bi morao dati za globu državi). Stoga je dubrovačkom tužitelju najkorisnija bila strategija kombiniranja sudskih i izvansudskih modaliteta. Pravosudni instrumenti mogli su dobro poslužiti za pritisak na optuženika i ostati rezervnom varijantom za slučaj neuspjeha u pregovorima. To je prvenstveni uzrok velikog broja nedovršenih postupaka, svakako onih koji su umrtvljeni prije provedenog dokazivanja i onih kod kojih je bilo dovoljno dokaza za osudu, no ona ipak nije donesena.

Tvrđnja da se u 15. st. dubrovačke pravosudne institucije moderniziraju a da istodobno ima sve više nedovršenih postupaka može se učiniti neobičnom. No, ti predmeti uglavnom nisu ostajali neriješeni zbog neuspjeha suda da izađe na kraj s činjeničnim i pravnim pitanjima, nego su voljom stranaka preneseni »u nadležnost« drugih, podatnijih društvenih mehanizama a čim je pravosuđe bilo efikasnije, time je jačala optuženikova motivacija da pristane na kompromis. Ako paradoks želimo zaoštriti, možemo reći da su izvansudski mehanizmi nagodbe i pomirenja bujali upravo na tlu kvalitetnog sudstva.

¹⁷⁴ M. Vallerani, »I processi accusatori«: 747-748; T. Dean, »Criminal justice«: 17.

Pitanje je, dakako, zašto dubrovačke vlasti procese u kojima se tužitelj povukao nisu smatrale navadom koju treba iskorijeniti, već i zato što su državne institucije uzaludno utrošile vrijeme, a izmakao je i prihod od globe. Mislim da odgovor na to leži prvenstveno u političkom samoshvaćanju Republike, odnosno u ideologiji. Jedan od mitova na kojima je počivala Dubrovačka Republika bio je onaj o državi u kojoj vlada sloga i sklad,¹⁷⁵ u kojoj je pregovaranje i sporazumijevanje pohvalni običaj - dakako, unutar granica koje je zacrtala država - a koje Držić karikira u izreci »dogovorna je bolja šteta neg korist bez dogovora«.¹⁷⁶

Kroz inkvizicijski i akuzacijski postupak, te izvansudske nagodbene mehanizme ogledala se dvostruka ideologija na kojoj se temeljila dubrovačka država: mit o društvenom slogu u kojem su napetosti prolazne i razrješavaju se mudrošću i dobrom voljom te ideja države koja bdije nad poretkom i kažnjava one koji ga ozbiljno remete. Shodno tome, u dubrovačkoj praksi »represivni« i »pomirbeni« model reagiranja na zločin, »punitivno« i »restitutivno«, sudsko i izvansudsko koegzistirali su stoljećima. U izvorima je nerazmjerno zastupljeno ono što se odvija kroz državne institucije, pa se slika kaznenog pravosuđa lako pričinu jednobojnom. Statistička raščlamba procesnih zapisa te poneki trag o osveti i pomirenju u drugoj građi omogućili su, nadam se, da ona postane vjernija stvarnosti.

¹⁷⁵ Z. Janeković Römer, *Okvir slobode*: 23; za Veneciju usp. Stanley Chojnacki, »Crime, Punishment, and the Trecento Venetian State.« U: *Violence and Civil Disorder*: 184-192.

¹⁷⁶ Marin Držić, *Dundo Maroje*.«, u: Marin Držić, *Djela*, prir. Frano Čale. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979: 380.

SETTLING DISPUTES IN MEDIEVAL DUBROVNIK BY COURT PROCEEDINGS, REVENGE OR OUT-OF-COURT SETTLEMENT

NELLA LONZA

Summary

On the basis of about 2,400 judicial records from the thirteenth to the fifteenth century, the author has reconstructed several models of criminal procedure which were to develop in medieval Dubrovnik: the accusation (adversary) procedure with the symmetrical position of the plaintiff and the defendant, which fell into disuse in the second half of the thirteenth century; the asymmetrical accusation procedure, distinguished by the defendant's passive position; the inquisition procedure in the Criminal court, and the inquisition procedure conducted before political institutions. The author has also examined some other means of settling disputes: revenge and out-of-court settlement.

The quantitative analysis of the court records indicates a significant increase in proceedings initiated by private accusation since the latter half of the fourteenth century. The association of the procedural regulations with the statistical data pertaining to the stage up to which the proceedings were pursued, shows that a very large portion of the cases ended just before the witnesses were heard. This can be explained by the disposition of the plaintiff to abandon the case, most probably due to an agreement reached with the offender.

The author argues that the plaintiff tended to employ the criminal procedure as a pressure tactic aimed at reaching an extra-judicial settlement. In pursuit of social harmony and order, the state welcomed the practice of out-of-court settlements, encouraging the plaintiffs to favour them over court procedure.